

שטר זה. והלא ביום פלוני עמנו הייתם, במקום פלוני. שטר כשר, ועדיו כשרין. חיישינן שמא איחרוהו וכתבוהו. ואי סלקא דעתך בעינן דרישה וחקירה, היכי חיישינן שמא איחרוהו וכתבוהו. וליטעמיך, תיקשי לך מתניתין. שטרי חוב המוקדמין, פסולים¹, והמאוחרים, כשרין², ואי סלקא דעתך בעינן דרישה וחקירה, מאוחרין אמאי כשרין. הא לא קשיא, דעדיפא מינה קאמרינן דאפילו אחד בניסן בשמיטה דלא שכיחי אינשי דמוזפי, דליכא למימר שמא איחרוהו וכתבוהו, דלא מרע לשטריה, אפילו הכי, כיון דשביעית סופה משמטת, מכשרינן. מכל מקום קשיא. (סימן: חרפ"ש). אמר רבי חנינא: דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה³, שנאמר משפט אחד יהיה לכם, ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה כדי שלא תנעול דלת בפני לוי. אלא מעתה,

משנה. אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר משפט אחד יהיה לכם. מה בין דיני ממונות לדיני נפשות¹. דיני ממונות בשלשה, ודיני נפשות, בעשרים ושלשה. דיני ממונות, פותחין בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות, פותחין לזכות ואין פותחין לחובה. דיני ממונות, מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות, מטין על פי אחד לזכות, ועל פי שנים לחובה. דיני ממונות, מחזירין בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות, מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה. דיני ממונות, הכל מלמדין זכות וחובה, דיני נפשות, הכל מלמדין זכות, ואין הכל מלמדין חובה. דיני ממונות, המלמד חובה מלמד זכות, והמלמד זכות מלמד חובה. דיני נפשות, המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות, אין יכול לחזור וללמד חובה. דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, דיני נפשות, דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות, גומרין בו ביום, בין לזכות בין לחובה. דיני נפשות, גומרין בו ביום לזכות, וביום שלאחריו לחובה. לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב. דיני ממונות, הטמאות והטהרות, מתחילין מן הגדול, דיני נפשות, מתחילין מן הצד. הכל כשרין לדון דיני ממונות, ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות אלא כהנים ליום וישראלים המשיאין לכהונה.

גמרא. דיני ממונות מי בעינן דרישה וחקירה. ורמינהו: שטר שזמנו כתוב באחד בניסן בשמיטה², ובאו עדים ואמרו: היאך אתם מעדיין על

1 ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"א): מה בין דיני ממונות לדיני נפשות דיני ממונות בשלשה דיני נפשות בעשרים ושלשה, דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה דיני נפשות פותחין לזכות כמו שביארנו ואין פותחין לחובה, דיני ממונות מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה, דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה כמו שביארנו, דיני ממונות הכל ראויין ללמד זכות או חובה בין הדיינים בין התלמידים ודיני נפשות הכל מלמדין זכות ואפילו התלמידים ואין מלמד חובה אלא הדיינים, דיני ממונות הדיין המלמד חובה חוזר ומלמד זכות והמלמד זכות חוזר ומלמד חובה דיני נפשות המלמד חובה חוזר ומלמד זכות אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה, אלא בשעת גמר דין יש לו לחזור ולהמנות עם המחזירין כמו שביארנו, דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום, דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה.

2 ע"י ש"ע (ח"מ ס' לד ס"ט): אין עידי השטר נעשים זממים עד שיאמרו בב"ד: שטר זה בזמנו כתבנוהו ולא איחרוהו. אבל אם לא אמרו כן, אף על פי שזמנו של שטר באחד בניסן בירושלים, ובאו עדים והעידו שעדי השטרה היו עמה בבבל ביום זה, השטר כשר והעדים כשרים, שאפשר שכתבוהו ואיחרוהו, וכשהיו בירושלים באחד באדר, כתבו שטר זה שם ואיחרו זמנו וכתבו זמנו בניסן. ואם אמרו: בזמנו כתבנוהו, והוזמו, אם יש שם עדים שיודעים היום שחתמו על זה השטר, או עדים שראו זה השטר וחתימת ידם בו ביום פלוני, כיון שהוזמו, נפסלו למפרע מיום שנודע שחתמו על השטר, שהעדים החתומים הרי הם כמי שנחקרה עדותן בבית דין בעת החתימה. אבל אם אין עדים שראו עדותן, ולא ראו השטר מוקדם, אינם נפסלים אלא מעת שהעידו בבית דין שזה כתב ידם, ואמרו: בזמנו כתבנוהו, דהאפשר שביום זה שהעידו בב"ד בו ביום חתמו על השטר שיש לו כמה שנים, והם שיקרו ואמרו: בזמנו כתבנו. (עדים שחתמו עצמן על שטר מוקדם, במזיד, פסולין לעדות.)

עד שיאמרו בב"ד - וה"ה אם כתבו כן בשטר שבזמנו כתבוהו (ש"ך). שכתבוהו ואחרוהו כו' - פירוש, ושטר שזמנו מאוחר הוא כשר כשכתב בו דאקני, וכמ"ש בס' מג ס"ב. ודוקא שטר הלואה, אבל שטר מוכר מאוחר פסול הוא, כמ"ש שם בסעיף יג ובס' רלט ס"ב (סמ"ע), בעדות שבשטר לא מהני הזמה לענוש הגוף או ממון, אבל מכל מקום העדים נפסלין והשטר בטל (ש"ך), [ש"ך אות יג] ובשטר לא מחייבין לעדים. נ"ב דברי הש"ך בזה תמצא לקמן מבואר ס' ל"ח בש"ך ס"ק ב' (רע"א), ולפי מה שכתבתי לעיל בסימן כ"ח סק" דכל שאינן מעידין על גמר הדבר של גירושין, לא בעינן הגדה בב"ד כלל, וכיון דמפי עדים כשר, מפי כתבם גם כן כשר, דקרא דאם לא יגיד, דמשמע בפה, בבית דין כתב, וכיון עדותו זו לא בעי הגדה לפני ב"ד, על כרחך דלא בעי בעדות זו עדות שאתה יכול להזימה, דהזמה אינה רק אחר גמר דין דבית דין, ובדיעבד אם הוזמו, ודאי נפסלין העדים אף שאין עושין בהן דין הזמה, דהא אפילו באיסורין אם הוזמו, המזימין נאמנין, וכיון שהמזימין נאמנין ממילא הראשונים שהתירו איסור בשקר, נפסלין כמו טבח שהוציא טריפה ממתח ידו. וזה טעם הש"ך שפסק דהעדים נפסלין ואין עושין בהן דין הזמה, דבשטר ממון גם כן העדי חתימה אין מעידין רק שעשאן שלוחים, דהא כותבין שטר ללוה ולנותן, אלמא לעשותן שלוחים לא בעי הגדה בפני ב"ד, ולזה לא בעי עדות שאתה יכול להזימה. ואם הוזמו, המזימין נאמנין והראשונים נפסלין (נתה"מ), שמעון הוציא שטר מוכר שראובן מוכר לו חדר אחד וגם משכן לו חדר אחד, והעדים החתומים כבר מתו וכתב ידם יוצא ממקום אחר ונתקיים בבית דין, וראובן הביא עדים והעידו שחתמו יום הכתוב בשטר כמיה היו העדים

החתומים בשטר במקום אחר רחוק מן המקום הנכתב בשטר, ויש שם שטרות הרבה שעדי השטר חתומים עליהם. כל שאפשר שלא חתמו שטר זה רק רגע קודם שמתו, אז שאר השטרות כשרים, אם ליכא עדים שראו שטר זה ביום ידוע כו' (פ"ה).

אם יש שם עדים שיודעים שחתמו כו' - פירוש, שראו שחתמו ולא ראו בתוך השטר הזמן והמקום הנכתב בו, דאל"כ הו"ל הן ג"כ עדי הזמה (סמ"ע), ויש חולקים על הסמ"ע, דמייירי בשטר קנין דכשר אפילו לא נכתב השטר ונחתם עד אחר זמן מרובה, כמ"ש בסימן מ"ג [סעיף ט"ז], לכן אותן העדים שראו החתימה ביום פלוני אינם פסלין אותן, כי אפשר ביום הנזכר בשטר נעשה הקנין אלא שנכתב ונחתם אח"כ, וא"כ צריך שיאמרו בזמנו כתבו, פירוש, שהקנין נעשה ביום הנזכר בשטר, דאל"כ שמא נעשה הקנין מוקדם זמן הנזכר בשטר וכתבת השטר וחתמתו נמשכה ונעשית אח"כ, ולא הזכירו בשטר שהקנין נעשה בזמן מוקדם מיום שנכתב השטרה (ט"ז), [כפי דברי הסמ"ע] מחמת שלא ראו אז בהשטר הזמן והמקום הנכתב בו, לא שמו על לבם המקום שראו שחתמו השטר, ואין זוכרין המקום, רק היום שחתמו. דאם היו רואין בהשטר המקום, וכיון דבודאי לא היה במקום הכתוב בשטר, דהא משמע במחבר שמעידין היום שחתמו והוא היום הכתוב בשטר, דהא בספא כתב המחבר, או עדים שראו השטר וכו', משמע דברישיא כשראו שחתמו, מייירי שהוא ביום הכתוב בשטר, וכיון דבשטר כתוב בניסן ובירושלים, ועדי הזמה מעידין שהיו בניסן בלוד, ואם היו העדים שראו שחתמו רואין בתוך השטר שכתוב בירושלים ובאמת היה בלוד, היו רואין תיכף שכותבין שקר, והיו שמין על לב להעיד שהיו בלוד כשחתמו, והיו הן גם כן עדי הזמה. משום הכי כתב הסמ"ע דמייירי שלא ראו אז בתוך השטר ולא שמו על לבם המקום שחתמו בו, ואינן זוכרין להעיד באיזה מקום היתה החתימה, רק באיזה יום, ומשום הכי לא היו הן עדי הזמה (נתה"מ).

ה"ג ביום פלוני כיון שהוזמו וכו' (סמ"ע).

כמי שנחקרה עדותן בב"ד כו' - פירוש, ומה"ט נעשו רשעים מאותה העת דהו"ל כאילו העיד אז, אבל לא מזמן החתימה שכתוב בשטר, כיון דאין עדות אימת חתמו יכול להיות שביום שראו העדים השטר בחתימתן חתמוהו והקדימו הזמן ברשעתן (סמ"ע).

דאפשר שביום זה כו'. כצ"ל (סמ"ע).

שיש לו כמה שנים - פירוש, שיש לו שטר שזייף וכתב בו איך שנכתב לפני כמה שנים. א"נ שהיה בידו השטר כתוב בלא חתימת העדים והיה מונח בידו כמה שנים, והיום חתמו העדים, דהו"ל זמן כתיבתו מוקדם לחתימתו (סמ"ע). והם שיקרו - עיין בסימן מ"ג בסופו מה שכתבתי ע"ז בדברי הטור [סעיף י"ח] (ט"ז), עיין במה שכתבתי ריש סימן ל' בזה? (נתה"מ).

עדים שחתמו עצמן - עיין מ"ש לקמן (ס' מג ס"ז וס"ח) (ש"ך).

פסולים לעדות כו' - מי ששכר עדים שיעידו לו, אינם נפסלים עד שעה שיעידו (סמ"ע).

{ לב ע"ב }

טעו לא ישלמו. כל שכן שתנעול דלת בפני לוויין. רבא אמר: מתניתין דהכא בדיני קנסות³, ואידך, בהודאות והלואות. רב פפא אמר: אידי ואידי בהודאה והלואה, כאן, בדין מרומה, כאן, בדין שאינו מרומה, כדריש לקיש. דריש לקיש רמי: כתיב בצדק תשפט עמיתך וכתיב צדק צדק תרדף, הא כיצד. כאן, בדין מרומה, כאן, בדין שאין מרומה. רב אשי אמר: מתניתין כדשנין. קראי; אחד לדין ואחד לפשרה. כדתניא: צדק צדק תרדף, אחד לדין ואחד לפשרה. כיצד. שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זה בזה⁴, אם עוברות שתייהן, שתייהן טובעות, בזה אחר זה, שתייהן עוברות. וכן שני גמלים שהיו עולים במעלות בית חורון ופגעו זה בזה, אם עלו שניהן, שניהן נופלין, בזה אחר זה, שניהן עוליין. הא כיצד. טעונה ושאינה טעונה, תיחיה שאינה טעונה מפני טעונה. קרובה ושאינה קרובה, תיחיה קרובה מפני שאינה קרובה. היו שתייהן קרובות, שתייהן רחוקות, הטל פשרה ביניהן, ומעלות שכר זו לזו.

תנו רבנן: צדק צדק תרדף, הלך אחר בית דין יפה, אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל. תנא: קול ריחים בבורני, שבוע הבן שבוע הבן. אור הנר בברור חיל, משתה שם משתה שם. תנו רבנן: צדק צדק תרדף, הלך אחר חכמים לישיבה: אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל, אחר רבי יהושע לפקיעין, אחר רבן גמליאל ליבנא, אחר רבי עקיבא לבני ברק, אחר רבי מתיא לרומי, אחר רבי חנניה בן תרדיון לסיכני, אחר רבי יוסי לציפורי, אחר רבי יהודה בן בתירה לנציבין, אחר רבי יהושע לגולה, אחר רבי לבית שערים, אחר חכמים ללשכת הגזית.

דיני ממונות פותחין כו'. היכי אמרינן. אמר רב יהודה הכי אמרינן להו: מי יימר כדקאמריהו. אמר ליה עולא: והא חסמינן להו. וליחסמו, מי לא תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: מסייעין את העדים ממקום למקום⁵ כדי שתיטרף דעתן ויחזרו בהן. מי דמי. התם, ממילא קא מידחו, הכא, קא דחינן להו בידים. אלא אמר עולא: הכי אמרינן, יש לך עדים להזימם. אמר ליה רבה: וכי פותחין בזכותו של זה שהיא חובתו של זה. ומי הוא חובתו. והתנן: אין עדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין⁶. הכי אמרינן: אילו שתיק האי עד דמיגמר דיניה ומייתי עדים ומזים להו, הוא ליה חובתו של זה. אלא אמר רבה, אמרינן ליה: יש לך עדים להכחישן. רב כהנא אמר: מדבריכם נודכה פלוני. אביי ורבא דאמרי תרווייהו, אמרינן ליה⁷: אי לא קטלת, לא תדחל. רב אשי אמר: כל מי שיודע לו זכות יבא וילמד עליו. תניא כוותיה דאביי ורבא. רבי אומר: אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית וגו'

³ עי' שו"ע (ח"מ סי' ל ס"א): הוב"ד לעיל הערה.

⁴ עי' שו"ע (ח"מ סי' ערב ס"ד): וכן שתי ספינות העוברות ופגעו זו בזו, אם שתייהן עוברות בבת אחת שתייהן טובעות ואם בזו אחר זו עוברות, וכן ב' גמלים העולים במעלה גבוהה ופגעו זה בזה אם עוברים שניהם בבת אחת ונפלים ואם בזה אחר זה עולים כיצד הם עושים, טעונה ושאינה טעונה תדחה שאינה טעונה מפני הטעונה, קרובה ורחוקה תדחה קרובה מפני שאינה קרובה, שתייהן רחוקות או שתייהן קרובות או טעונות הואיל וכולן בדוחק אחד הטל פשרה ביניהם והם מעלים שכר זה לזה, ובזה וכיוצא בו נאמר (ויקרא יט טו) בצדק תשפט עמיתך:

תדחה קרובה - ר"ל אחת קרובה לנטות וכמעט שתחזור לאחריה תמצא לחברתה מקום לעבור בצידה, משו"ה מעבירין ודוחין אותה הקרובה ולא האחרת (סמ"ע).

⁵ עי' רמב"ם (עדות פ"א ה"ד): מצות עשה לדרוש את העדים ולחקרן ולהרבות בשאלתן ומדקדקין עליהן ומסייעין אותן מענין לענין בעת השאלה כדי שישתקו או יחזרו בהן אם יש בעדותן דופי, שנאמר ודרשת וחקרת ושאלת היטב, וצריכין הדיינים להזהר בעת חקירת העדים [שמא מתוכה ילמדו לשקר, ובשבע חקירות בודקין אותם], באי זו שבוע, באי זו שנה, באי זה חדש, בכמה בחדש, באי זה יום מימי השבת, ובכמה שעות ביום, ובאי זה מקום, אפילו אמר היום הרגו או אמש הרגו שואלין להן באי זה שבוע באי זה שנה באי זה חדש בכמה בחדש באי זה יום באי זה שעה, ומכלל החקירות יתר על השבע השוות בכל שאם העידו עליו שעבד ע"ז שואלין להן את מה עבד ובאי זו עבודה עבד, העידו שחילל את השבת שואלין אותן אי זו מלאכה עשה והיאך עשה, העידו שאכל ביום הכפורים שואלין אותן אי זה מאכל אכל וכמה אכל, העידו שהרג את הנפש שואלין אותן במה הרגו, וכן כל כיוצא בזה הרי הוא מכלל החקירות.

⁶ עי' רמב"ם (עדות פ"ב ה"א): אין עדים זוממין נהרגין ולא לוקין ולא משלמין עד שיהיו שניהם ראויין לעדות ויזומו שניהם אחר שנגמר הדין, אבל אם הוזם אחד מהן בלבד או שהוזמו שניהם קודם גמר דין או אחר גמר דין ונמצא אחד מהן קרוב או פסול אין נענשין אף על פי שהוזמו ונפסלו לכל עדות שבתורה.

⁷ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"י ה"ז): וכן אין פותחין בדיני נפשות לחובה אלא לזכות, כיצד אומרים לזה שחטא אם לא עשית דבר זה שהעידו בו עליך אל תירא מדבריהם.

{ לג ע"א }

מיכן שפותרין בדיני נפשות תחלה לזכות.

דיני ממונות מחזירין כו'. ורמינהו: דן את הדין⁸, זיכה את החייב חייב את הזכאי, טימא את הטהור, טיהר את הטמא, מה שעשה עשוי, וישלם מביתו. אמר רב יוסף: לא קשיא: כאן, במומחה, כאן, בשאינו מומחה. ובמומחה מחזירין. והקתני: אם היה מומחה לבית דין, פטור מלשלם. אמר רב נחמן: כאן, שיש גדול הימנו בחכמה ובמנין, כאן, שאין גדול הימנו בחכמה ובמנין. רב ששת אמר: כאן, שטעה בדבר משנה⁹, כאן, שטעה בשיקול הדעת. דאמר רב ששת אמר רב אסי: טעה בדבר משנה, חוזר, טעה בשיקול הדעת, אינו חוזר. אמר ליה רבינא לרב אשי: אפילו טעה ברבי חייא ורבי אושעיא. אמר ליה: אין. אפילו בדרב ושמואל. אמר ליה: אין. אפילו בדידי ודידך. אמר ליה: אטו אנן קטלי קני באגמא אנן. היכי דמי שיקול הדעת. אמר רב פפא: כגון תרי תנאי או תרי אמוראי דפליגי אהרדי, ולא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, ואיקרי ועבר כחד מיניהו, וסוגיא דשמעתא אזלי כאידך, היינו שיקול הדעת. איתביה רב המנונא לרב ששת: מעשה בפרה (של בית מנחם) שניטלה האם שלה, והאכילה רבי טרפון לכלבים. ובא מעשה לפני חכמים ביבנה והתירוה. שצמר תודוס הרופא: אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים אלא אם כן חותכין האם שלה, כדי שלא תלד. אמר רבי טרפון: הלכה כמורדך טרפון. אמר לו רבי עקיבא: פטור אתה, שכל המומחה לרבים פטור מלשלם. ואי איתא, לימא ליה: טועה בדבר משנה אתה, וטועה בדבר משנה חוזר. חדא ועוד קאמר. חדא, דטועה בדבר משנה אתה, וטועה בדבר משנה חוזר. ועוד: אי נמי בשיקול הדעת טעית¹⁰, מומחה לרבים אתה, וכל המומחה לרבים פטור מלשלם. אמר רב נחמן בר יצחק לרבא: מאי קא מותיב רב המנונא לרב ששת מפרה. פרה הרי האכילה לכלבים, וליתא דתהדר. הכי קאמר ליה: אי אמרת בשלמא טעה בדבר משנה אינו חוזר, אלמא קם דינא, היינו דקא מפחיד רבי טרפון, וקאמר ליה איהו: מומחה לבית דין אתה, ואתה פטור מלשלם. אלא אי אמרת טעה בדבר משנה חוזר, לימא ליה: כיון דאילו הואי פרה דינך לאו דינא ולא כלום עברת, השתא נמי, לא כלום עברת. רב חסדא אמר: כאן, שנטל ונתן ביד, כאן, שלא נטל ונתן ביד. בשלמא חייב את הזכאי, כגון שנטל ונתן ביד, אלא זיכה את החייב היכי משכחת לה. דאמר ליה: פטור אתה, והא לא נטל ונתן ביד. כיון דאמר פטור אתה, כמו שנטל ונתן ביד דמי. אלא מתניתין, דקתני: דיני ממונות מחזירין בין לזכות, בין לחובה, בשלמא לזכות, משכחת לה, דאמר ליה מעיקרא חייב אתה ולא נטל ולא נתן ביד. אלא לחובה היכי משכחת לה. דאמר ליה פטור אתה. והאמרת כיון דאמר ליה פטור אתה כמו שנטל ונתן ביד דמי. חדא קתני: דיני ממונות מחזירין לזכות שהיא חובה, דכוותה גבי נפשות מחזירין לזכות

⁸ עי' שו"ע (ח"מ סי' כה ס"א): הוב"ד לעיל הערה

⁹ עי' שו"ע (ח"מ סי' כה ס"ב): הוב"ד לעיל הערה.

¹⁰ עי' שו"ע (ח"מ סי' כה ס"ג): הוב"ד לעיל הערה.

{ לג ע"ב }

ואין מחזירין לחובה, מחזירין לזכות, זכות גרידתא, ואין מחזירין לחובה, לזכות שהיא חובה. חובתיה דמאן. הא לא קשיא, חובתיה דגואל הדם. משום חובתיה דגואל הדם קטלינן ליה להאי. ועוד: מאי בין בין קשיא. רבינא אמר: כגון שהיה לו בידו משכון ונטלו ממנו, טימא את הטהור, דאגעי ביה שרץ, טיהר את הטמא, שעירבן בין פירותיה.

דיני נפשות כו'. תנו רבנן: מניין ליוצא מבית דין חייב¹¹, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות מניין שמחזירין אותו, תלמוד לומר נקי אל תהרג. ומניין ליוצא מבית דין זכאי, ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה, מניין שאין מחזירין אותו, תלמוד לומר צדיק אל תהרג. אמר רב שימי בר אשי: וחילופא למסית¹² דכתיב לא תחמל ולא תכסה עליו. רב כהנא מתני מכי הרג תהרגנו. בעא מיניה רבי זירא מרב ששת: חייבי גליות מניין¹³, אתיא רצח, רצח. חייבי מלקיות מניין. אתיא רשע רשע. תניא נמי הכי: חייבי גליות (מניין) + מסורת הש"ס: מאי+, אתיא רצח רצח. חייבי מלקיות (מניין) + מסורת הש"ס: מאי+, אתיא רשע רשע.

ואין מחזירין לחובה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: והוא שטעה¹⁴ בדבר שאין הצדוקין מודין בו, אבל טעה בדבר שהצדוקין מודין בו, זיל קרי בי רב הוא. בעא מיניה רבי חייא בר אבא מרבי יוחנן: טעה בנואף ונואפת מהו. אמר ליה: אדמוקדך יקיד, זיל קוץ קרן וצלי. איתמר נמי, אמר רבי אמי אמר רבי יוחנן: טעה בנואף חוזר. אלא היכי דמי אין חוזרין. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: כגון שטעה שלא כדרכה.

דיני ממונות הכל כו'. הכל, ואפילו עדים¹⁵. נימא מתניתין רבי יוסי ברבי יהודה היא ולא רבנן. דתניא: ועד אחד לא יענה בנפש, בין לזכות בין לחובה¹⁶, רבי יוסי ברבי יהודה אומר: עונה לזכות, ואין עונה לחובה. אמר רב פפא, באחד מן התלמידים, ודברי הכל.

¹¹ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ח): אמר אחד מן התלמידים בדיני נפשות יש לי ללמד עליו חובה משתקין אותו, אמר יש לי ללמד עליו זכות מעלין אותו עמהן לסנהדרין, אם יש ממש בדבריו שומעין לו ואינו יורד משם לעולם, ואם אין ממש בדבריו אינו יורד משם כל היום כולו, אפילו אמר הנדון עצמו יש לי ללמד על עצמי זכות שומעין לו ועולה למניין, והוא שיהיה ממש בדבריו.

עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"א): הוב"ד לעיל הערה 1.

עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ח): זה שאנו מונין האב עם הבן בין באחד בין בשנים כגון שהיה האחד מהן בסנהדרין והשני היה מן התלמידים שאמר יש לי ללמד זכות או חובה שומעין דבריו ונושאין ונותנין עמו ונמנין עמו. +/השגת הראב"ד/ זה שאנו מונים הבן עם האב בין באחד בין בשנים כגון וכו'. א"א חיי ראשי איני רואה לא טעם ולא ריח בדברים אלו כי למשא ומתן מאי מנין איכא ובשעת גמר דין אז הוא המנין והקושיא שהוקשה לו אינה כלום לפי הגירסא שלנו בדדני ממונות נמי אין מונין להם אלא אחד וכיון דאינו עולה מן החשבון הרי הוא כמי שאמר האחד למחזי אתיתי שאינו פוסל בעדות וכן בדין והאב הוא הנשאר והבן הולך לו כדי שלא יטעה אדם בהן לומר שיהיו שניהן מן המנין והכי איתא בתוספתא ע"ל. +

¹² עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ח): הוב"ד לעיל הערה.

¹³ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ד): אחד דיני נפשות ואחד דיני מלקיות ואחד דיני גלות הדינים האלו שוים בהן אלא שהמלקות בשלשה ואין אחד מהן בשור הנסקל חוץ מדבר אחד שדינו בעשרים ושלשה.

¹⁴ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ט): בית דין שטעו בדיני נפשות וחייבו את הפטור וגמרו דינו לחובה ונראה להם הטעם שיסותרו בו את דינו כדי לזכותו סותרין וחוזרין ודנין אותו, אבל אם טעו ופטרו את המחוייב הריגה אין סותרין את דינו ואין מחזירין אותו, במה דברים אמורים בשטעו בדבר שאין הצדוקין מודין בו אבל אם טעו בדבר שהצדוקין מודין בו מחזירין אותה לחובה, כיצד אמרו הבא על הערוה שלא כדרכה פטור ופטרוהו מחזירין אותו וממיתין אותו, אבל אם אמרו המערה שלא כדרכה פטור ופטרוהו אין מחזירין אותו וכן כל כיוצא בזה.

¹⁵ עי' רמב"ם (עדות פ"ה ה"ח): כל עד שהעיד בדיני נפשות אינו מורה בדין זה הנהרג ולא ילמד עליו לא זכות ולא חובה, ואם אמר יש לי ללמד עליו זכות משתקין אותו שנאמר ועד אחד לא יענה בנפש למות בין לזכות בין לחובה, ומהו זה שנאמר למות כלומר עד שהעיד בנפש למות לא יענה דבר אלא יעיד וישתוק, אבל ה בדיני ממונות יש לו ללמד עליו זכות או חובה, אבל לא ימנה עם הדיינים ולא יעשה דין שאין עד נעשה דין אפילו בדיני ממונות.

¹⁶ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ה ה"ח): הוב"ד לעיל הערה.

{לר ע"א}

מנהגי מילי. אמר אביי: דאמר קרא: אחת דבר אלהים שמים זו שמעתי כי עז לאלהים, מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות. דבי רבי ישמעאל תנא: וכפטיש יפצץ סלע, מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות, אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. היכי דמי טעם אחד משני מקראות. אמר רב זביד, כדתנן: מזבח מקדש את הראוי לו. רבי יהושע אומר: כל הראוי לאשים²², אם עלה, לא ירד. שנאמר העלה על מוקדה, מה עולה שהיא ראויה לאשים אם עלתה לא תרד, אף כל שהוא ראוי לאשים אם עלה לא ירד. רבן גמליאל אומר: כל הראוי למזבח, אם עלה לא ירד, שנאמר היא העלה על מוקדה על המזבח, מה עולה שהיא ראויה לגבי מזבח, אם עלתה לא תרד, אף כל שהוא ראוי למזבח, אם עלה לא ירד. ותרוייהו מאי קמברו, פסולין, מר מייתי לה ממוקדה ומר מייתי לה ממזבח. והא התם מיפלג פליגי, דקתני סיפא: אין בין דברי רבן גמליאל לדברי רבי יהושע אלא הדם והנסכים, שרבן גמליאל אומר: לא ירדו, ורבי יהושע אומר: ירדו²³. אלא אמר רב פפא: כדתניא, רבי יוסי הגלילי אומר: מתוך

מאי טעמא דרבי יוסי בר יהודה, דאמר קרא עד אחד לא יענה בנפש למות, למות הוא דאינו עונה, אבל לזכות, עונה. ורבנן. אמר ריש לקיש: משום דמיחזי כנוגע בעדותו. ורבנן, האי למות מאי דרשי ביה. מוקמי ליה באחד מן התלמידים. כדתניא: אמר אחד מן העדים יש לי ללמד עליו זכות מניין שאין שומעין לו, תלמוד לומר עד אחד לא יענה. מניין לאחד מן התלמידים שאמר יש לי ללמד עליו חובה מניין שאין שומעין לו, תלמוד לומר אחד לא יענה בנפש למות¹⁷. דיני נפשות המלמד כו'. אמר רב: לא שנו אלא בשעת משא ומתן¹⁸, אבל בשעת גמר דין, מלמד זכות חוזר ומלמד חובה. מיתבי: למחרת משכימין ובאין, המזכה אומר אני המזכה, ומזכה אני במקומי. המחייב אומר, אני המחייב, ומחייב אני במקומי. המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה. והא למחרת גמר דין הוא. וליטעמין, למחרת משא ומתן מי ליכא. כי קתני, בשעת משא ומתן. תא שמע: דיני אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין, ואם איתא, ליתני נמי איפכא. תנא אזכות קא מהדר, אחובה לא קא מהדר. תא שמע, דאמר רבי יוסי בר חנינא: אחד מן התלמידים שזיכה ומת¹⁹, רואין אותו כאילו חי ועומד במקומו. ואמאי. נימא: אילו הוה קיים, הדר ביה. השתא מיהא לא הדר ביה. והא שלחו מתם: לדברי רבי יוסי בר חנינא מוצא מכלל רבינו. אין מוצא איתמר. תא שמע: שני סופרי הדיינין עומדין לפניה²⁰, אחד מן הימין ואחד מן השמאל, וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין. בשלמא דברי המחייבין, למחר חזו טעמא אחרינא, ובעו למעבד הלנת דין. אלא דברי המזכין, מאי טעמא. לאו משום דאי חזו טעמא אחרינא לחובה לא משגיחין בהו. לא, כדי שלא יאמרו שנים טעם אחד משני מקראות. כדבעא מיניה רבי אסי מרבי יוחנן: אמרו שנים טעם אחד משני מקראות מהו. אמר ליה: אין מונין להן אלא אחד²¹.

¹⁷ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"י ה"ח): הוב"ד לעיל הערה 11.

¹⁸ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"י ה"ב): ובכלל לאו זה שלא יחזור המלמד זכות דיני נפשות ללמד חובה שנאמר לא תענה על ריב לנטות, במה דברים אמורים בשעת משא ומתן, אבל בשעת גמר דין יש למלמד זכות לחזור ולהתמנות עם המחייבים.

¹⁹ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ג): דיני ממונות אף על פי שדינין אותן בכל יום מן התורה שנאמר ושפטו את העם בכל עת מדבריהם למדו שאין דינין בערב שבת.

²⁰ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"י ה"ג): תלמיד שהיה מזכה ומת רואין אותו כאילו הוא מזכה במקומו.

²¹ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ג): אמרו העדים היתה לו התראה ומכירין אנו אותו מאימין בית דין עליהן, וכיצד מאימין על עסקי נפשות, אומרים להן שמא תאמרו מאומד ומשמועה עד מפי עד מפי אדם נאמן שמעתם, או שמא אין אתם יודעים שסופנו לבדוק אתכם בדרישה וחקירה, הווי יודעים שלא כדיני ממונות דיני נפשות, דיני ממונות אדם נותן ממונו ומתכפר לו דיני נפשות דמו ודם זרעו תלוין בו עד סוף כל העולם שהי בקין נאמר קול דמי אחיך צועקים דמו ודם זרעו, לפיכך נברא אדם יחידי בעולם ללמד שכל המאבד נפש אחת מן העולם מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת בעולם מעלין עליו כאילו קיים עולם מלא, הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים ואין פני כל אחד מהן דומין לפני חבירו, לפיכך כל אחד ואחד יכול לומר בשבילי נברא העולם, שמא תאמרו מה לנו ולצרה זו הלא כבר נאמר והוא עד או ראה או ידע, או שמא תאמרו מה לנו לחוב בדמו של זה והלא כבר נאמר ובאבוד רשעים רנה, אם עמדו בדבריהן מכניסין את הגדול שבעדים ובודקים אותו בדרישה וחקירה כמו שיתבאר בהלכות עדות, אם נמצאת עדותו מכוונת מכניסין את השני ובודקין אותו כראשון, אפילו היו מאה עדים בודקין כל אחד ואחד בדרישה וחקירה. נמצאו דברי כל העדים מכוונים פותחין לזכות כמו שביארנו, ואומרים אם לא חטאת אל תירא מדבריהם ודין אותן, ואם מצאו לו זכות פטרוהו ואם לא מצאו לו זכות אוסרין אותו עד למחר, ובו ביום מזדווגין הסנהדרין זוגות זוגות לעיני בדינו, וממעטין במאכל ואין שותין יין כל אותו היום, ונושאים בדבר כל הלילה כל אחד ואחד עם זוג שלו או עם עצמו בביתו, ולמחרת משכימין לבית דין, המזכה אומר אני הוא המזכה ומזכה אני במקומי והמחייב אומר אני הוא המחייב ומחייב אני במקומי או חזרתי בי ואני מזכה, ואם טעו בדבר ולי דעו מי הם שחייבו או זיכו מטעם אחד שאינן שותבין אלא כאחד כמו שביארנו, הרי סופרי הדיינין מזכירין אותן שהרי כותבין טעם של כל אחד ואחד, ומתחילין בדינו, אם מצאו לו זכות פטרוהו ואם הוצרכו להוסיף מוסיפין, רבו המחייבין ונתחייב מוציאין אותו להרגו, ומקום שהורגין בו בית דין היה חוץ לבית דין ורחוק מבית דין, שנאמר הוצא את המקל אל מחוץ למחנה, ויראה לי שיהיה רחוק כמו ששה מלין כמו שהיה בין בית דין של משה רבינו שהיה לפני פתח אהל מועד ובין מחנה ישראל.

²² ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"י ה"ה): שנים שאמרו טעם אחד אפילו משני מקראות אין נמין אלא כאחד.

²² ע"י רמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג ה"ג): כן זבחים שחוטים שעלו לגבי המזבח, מפשיטין ומנתחין במקומן ומוריד הקרבים ומזיחן במים וחוזר ומעלה אותן ומוריד את העור ואת הפשר ונותנו לבעלים וחוזר ומקטיר את השאר, ומפני מה לא יוריד הכל אלא יפשיט ונתחן בראש המזבח, שכל הראוי לאשים אם עלה לראש המזבח לא ירד, שנאמר כל הנוגע במזבח יקדש, יכול אף על פי שאינו ראוי, תלמוד לומר היא העולה על מוקדה, מה עולה שהיא ראויה לאשים אם עלתה לא תרד אף כל הראוי לאשים אם עלה לא ירד.

²³ ע"י רמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג ה"ד): הזבח הפסול והנסכים הפסולים שעלו למזבח, הזבח לא ירד כמו שביארנו מפני שהוא ראוי לאשים, והנסכים ירדו, וכן נסכים הבאים בפני עצמן שנפסלו ועלו ירדו.

{ לר ע"ב }

רב חסדא: לא שנו אלא ביום, אבל בלילה, כותבין ואין עושין דין, משום דהוה להו עדים, ואין עד נעשה דייין¹⁰. אמר ליה: אין, הכי קאמינא.
דיני נפשות דנין ביום וכו'¹¹. מנהני מילי. אמר רב שימי בר חייא:
אמר קרא והוקע אותם לה' נגד השמש. אמר רב חסדא: מניין להוקעה
שהיא תלייה, דכתיב והוקענם לה' בגבעת שאול בחיר ה'

שנאמר כל הנגע במזבח יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי,
תלמוד לומר כבשים. מה כבשים ראויין²⁴, אף כל ראוי. רבי עקיבא אומר:
עולה, מה עולה ראוייה, אף כל ראוי. ותרוייהו מאי קא ממעטו, פסולי, מר
מיייתי לה מכבשים ומר מיייתי לה מעולה. והאמר רב אדא בר אהבה: עולת
העוף פסולה איכא בינייהו, מאן דמיייתי לה מכבשים. כבשים, אין, אבל
עולת העוף, לא. ומאן דמיייתי לה מעולה, אפילו עולת העוף נמי²⁵. אלא
אמר רב אשי: כדתניא דם יחשב לאיש ההוא דם שפך, לרבות את הזורק²⁶,
דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר: או זבח, לרבות את הזורק. ותרוייהו
מאי קא מרבו, זריקה. מר מיייתי לה מדם יחשב ומר מיייתי לה מאו זבח.
והאמר רבי אבהו: שחט זורק איכא בינייהו לדברי רבי ישמעאל, אינו
חייב אלא אחת, לדברי רבי עקיבא, חייב שתיים. הא איתמר עלה, אמר
אביי: אף לדברי רבי עקיבא נמי אינו חייב אלא אחת, דאמר קרא שם
תעלה עלותיך ושם תעשה, ערבינהו רחמנא לכולהו עשיות.

דיני ממונות דנין ביום וכו'. (סימן: משפ"ט מענ"ה מט"ה). מנהני
מילי. אמר רבי חייא בר פפא דאמר קרא ושפטו את העם בכל עת. אי הכי,
תחלת דין נמי. כדרבא, דרבא רמי: כתיב ושפטו את העם בכל עת וכתוב
והיה ביום הנחילו את בניו, הא כיצד. יום, לתחלת דין, לילה, לגמר דין.⁴
מתניחין דלא כרבי מאיר, דתניא, היה רבי מאיר אומר: מה תלמוד לומר
על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, וכי מה ענין ריבים אצל נגעים. אלא מקיש
ריבים לנגעים: מה נגעים ביום⁵, דכתיב וביום הראות בו, אף ריבים ביום.
ומה נגעים שלא בסומין⁶, דכתיב לכל מראה עיני הכהן, אף ריבים שלא
בסומין⁷. ומקיש נגעים לריבים, מה ריבים שלא בקרובים, אף נגעים שלא
בקרובים. אי מה ריבים בשלשה, אף נגעים בשלשה, ודין הוא: ממנו
בשלשה, גופו לא כל שכן. תלמוד לומר והובא אל אהרן הכהן או אל אחד
וגו', הא למדת שאפילו כהן אחד רואה את הנגעים⁸. ההוא סמיא דהוה
בשבכותיה דרבי יוחנן, דהוה דאין דינא, ולא אמר ליה רבי יוחנן ולא
מידי. היכי עביד הכי. והא אמר רבי יוחנן: הלכה כסתם משנה, ותנן: כל
הכשר לרון כשר להעיד, ויש שכשר להעיד ואין כשר לרון. ואמר רבי
יוחנן: לאתווי סומא באחת מעיניו. רבי יוחנן סתמא אחריתא אשכח: דיני
ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, מאי אולמיה דהאי סתמא מהאי סתמא.
אי בעית אימא: סתמא דרבים עדיף, ואי בעית אימא: משום דקתני לה גבי
הלכתא דדינא. ורבי מאיר, האי ושפטו את העם בכל עת מאי דריש ביה.
אמר רבא לאיתווי יום המעונן, דתנן: אין רואין את הנגעים שחריית ובין
הערבים, ולא בתוך הבית, ולא ביום המעונן, מפני שכהה נראית עזה. ולא
בצהרים, מפני שעזה נראית כהה. ורבי מאיר, האי ביום הנחילו את בניו
מאי עביד ליה. ההוא מיבעי ליה לכדתני רבה בר חנינא קמיה דרב נחמן:
והיה ביום הנחילו את בניו, ביום אתה מפיל נחלות, ואי אתה מפיל נחלות
בלילה. אמר ליה: אלא מעתה מאן דשכיב ביממא ירתון ליה בניה, ומאן
דשכיב בליליא לא ירתון ליה בניה. דילמא דין נחלות קאמרת. דתניא:
היתה לבני ישראל לחקת משפט, אורעה כל הפרשה כולה להיות דין.
כדרב יהודה אמר רב, דאמר רב יהודה אמר רב: שלשה שנכנסו לבקר את
החולה⁹, רצו, כותבין, רצו עושין דין. שנים, כותבין ואין עושין דין. ואמר

²⁴ עי' רמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג ה"ח): מזבח הפנימי מקדש פסולים בין
ראויין לו בין שאינן ראויין לו, אבל מזבח החיצון אינו מקדש אלא פסולין
הראויין לו כמו שביארנו, כיצד מזבח החיצון שעלו לו זבחים שנפסלו לא ירדו,
עלתה לו קטרת זרה תרד שאין הקטרת זרה ראוייה למזבח החיצון, אבל מזבח
הפנימי שעלה לו קומץ מנחה בין כשר בין פסול לא ירד וכן כל כיוצא בזה,
כשם שהמזבח מקדש את הראוי לו כך הכבש ושאר כלי השרת מקדשין את
הראוי להם שהרי נאמר בכלים כל הנוגע בהם יקדש, משיגיע לכבש דבר הראוי
לו לא ירד ואף על פי שנפסל, וכן כשיגיע לכלי שרת כל דבר הראוי לו מתקדש
ולא יפדה לעולם ואף על פי שנפסל כמו שביארנו באיסורי המזבח.

²⁵ עי' רמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג ה"ו): עוף שמלקו זר ועלה לא ירד
וקומץ המנחה שקמצו זר ועלה ירד אף על פי שזה פסול וזה פסול זה כאילו לא
נתקדש כלל, ואחד הזר ואחד שאר הפסולים.

²⁶ עי' רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ט ה"א): מכאן אמרו הזורק את הדם או
המקטיר איברי עולה או אמורין או קומץ או לבונה או קטורת או מנחת כהנים
או מנחת נסכים או המנסך שלשה לוגין יין או מים בחוץ חייב שנאמר לא
ביאנו לעשות אותו כל המתקבל בפנים חייבין עליו בחוץ.

ועי' רמב"ם (מעשה הקרבנות פ"ט ה"ג): הזורק מקצת מתנות בחוץ חייב,
המקבל דם חטאת בכוס אחד נתן ממנו בחוץ וחזר ונתן בפנים חייב על הניתן
בחוץ, שהרי כולו ראוי ליקרב בפנים, ואם נתן ממנו בחוץ וחזר ונתן בחוץ
פטור מפני שהן שירים, אבל אם קבל בשני כוסות, בין שנתן שניה בחוץ, או
אחד בחוץ ואחד בפנים, או אחד בפנים ואחד בחוץ הרי זה חייב. +/השגת
הראב"ד/ הזורק מקצת וכו' עד או אחד בפנים. א"א זה אינו כלום דאחד בפנים
ואחד בחוץ בין למ"ד עושה את חבירו דחוי בין למאן דאמר עושה אותו שירים
שני לא חוי בפנים. +

{לה ע"א}

וכתיב ותקח רצפה בת איה את השק ותטהו לה אל הצור בתחלת קציר וכתיב ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם. אם העם חטאו ראשי העם מה חטאו. אמר רב יהודה אמר רב: אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: חלק להם בתי דינין. מאי טעמא. אילימא משום שאין דינין שנים ביום אחד²⁷, והאמר רב חסדא: לא שנו אלא בשתי מיתות, אבל במיתה אחת, דינין. אלא כדי שישוּב חרון אף מישראל.

דיני ממונות גומריין בו ביום כו'²⁸ מנהי מילי. אמר רבי חנינא: דאמר קרא מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים²⁹. ורבא אמר: מהכא, אשרו חמוץ, אשרו דיין שמחמץ את דינו³⁰. ואידך: אשרו חמוץ, ולא חומץ. ואידך: האי מלאתי משפט מאי עביד ליה. כדרכי אלעזר אמר רבי יצחק, דאמר רבי אלעזר אמר רבי יצחק: כל תענית שמלינין בו את הצדקה³¹, כאילו שופך דמים, שנאמר מלאתי משפט צדק וגו'. והני מילי, בריפתא ותמרי, אבל בזווי חיטי ושערי, לית לן בה.

²⁷ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"ד ה"י): צריכיין בית דין להתיישב בדיני נפשות ולהמתין ולא יאיצו, וכל בית דין שהרגו נפש בשבע שנים הרי אלו חלנין, אף על פי כן אם אירע להם להרוג בכל יום ויום הורגין אבל אין דינין לעולם שנים ביום אחד אלא דינין זה היום והשני למחר, היו שניהם בעבירה אחת ומיתה אחת כגון נושא עם נואפת דינין שניהם ביום אחד, לפיכך אם היה הנושא בועל בת כהן הואיל והוא בחנק והיא בשריפה אין הורגין שניהן ביום אחד.

²⁸ ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"ח ה"א): אלו הן הלוקין כל העובר על לא תעשה שחייבין עליו כרת ואין בו מיתה בית דין כגון אוכל חלב ודם וחמץ בפסח, וכן כל העובר על לא תעשה שחייבין עליו מיתה בידי שמים כגון אוכל טבל וכהן טמא שאכל תרומה טהורה, וכן כל העובר על לאו שיש בו מעשה כגון אוכל בשר בחלב או לובש שעטני, אבל לאו שאין בו מעשה כגון הולך רכיל ונוקם ונוטר ונושא שמע שוא אינו לוקה.

²⁹ פ"י כי מתחלה היו דינין ומלינין בה הצדק שלא לפסוק הדין מיד, שהיו יראים לשפוך דם. ועתה הם מרצחים לגמרי [אף] שאינו הורג את חבירו [מ"מ] כאלו שופך דמים והיינו במידי דהוא אכילה. ופי' הכתוב מתחלה הצדק ילין בה לגמרי, ועתה אף אם נותנים צדקה עם כל זה נקראים מרצחים בשביל שמלינין הצדקה, וצדק ילין בה נדרש למעלה ולמטה, כי מתחלה צדק ילין ובשביל כי צדק ילין בה, עתה שמלינים הצדקה נעשו מרצחים וראוי שיהיה נחשב זה שפיכת דם שאחר שנחשב התענית [קרבן] אל הקדוש ברוך הוא שממעט חלבו ודמו והצדקה היא להחיות נפשם ש"ד [ר"ת של דלים], ולכך אם מלינים בה הצדקה דבר זה נחשב ש"ד. ויש להבין עוד, כי מאחר שראוי לעשות צדקה עתה ביותר מחמת ענוי שלהם, כל דבר שהוא מוטל על האדם לגמרי כמו שהוא הצדקה ביום התענית, אם אינו עושה נחשב כאלו שופך דמים. כי היה לו לתת הצדקה בפרט בתענית שהוא יום שהתענה, והוא מיוחס למדת הדין כי במדת הדין נחשב דבר זה כאלו שופך דמים וגם כי ראוי על המתענה שיתן צדקה כמו שאמרו (ברכות ו' ב') אגרא דתעניתא צדקה, כי האדם שהתענה ועל כל פנים צריך לאכילה ושתייה והוא פקוד נפשו, ולכך אם מלינין בה הצדקה כאלו שופך דמים והבין זה (מהר"ל).

³⁰ ע"י שר"ע (ח"מ סי' י ס"א): צריך הדיין להיות מתון בדין, שלא יפסקנו עד שיחמיצנו וישא ויתן בו ויהיה ברור לו כשמש. והגם לבו בהוראה וקופץ ופוסק הדין קודם שיחקרנו היטב בינו לבין עצמו עד שיהיה ברור לו כשמש, הרי זה שוטה, רשע וגס רוח.

עד שיחמיצנו - לישנא דקרא נקט דכתיב (ישעיה א' יז) אשרו חמוץ, ודרשו רז"ל אשרי לדיין שמחמיץ ומשה ומלין את דינו כדי להוציאו לאמיתו (סמ"ע).

שוטה רשע כו' - שוטה שהוא סובר שהוא חכם בדין ויודע אותו, ואינו, ונשאר בשטותו. ורשע על שמעוות הדין. וגס רוח שסובר שא"צ לאיש כמוהו להיות מתון בדין (סמ"ע).

³¹ ע"י רמב"ם (מתני' פ"ט ה"ד): בתעניות מחלקים מזונות לעניים, וכל תענית שאכלו העם ולנו ולא חלקו צדקה לעניים הרי אלו כשופכי דמים ועליהם נאמר בקבלה צדק ילין בה ועתה מרצחים, במה דברים אמורים בשלא נתנו להן הפת והפירות שאוכלים בהם הפת כגון תמרים וענבים, אבל אם אחרו המעות או החטים אינן כשופכי דמים.

דרך אמונה: בתעניות כו'. ומנהג ליתן צדקה במנחה דתענית דאגרא דתעניתא צדקתא [ויש נוהגין לשער מה שהי' אוכל ביום התענית ליתן לעניים לערב] וכן נוהגין בקצת קהלות להכריז ליתן כופר נפש ומ"מ יראה לעשות כן שלא בחזרת הש"ץ כי מבלבלין וצריך לשמוע להש"ץ:

ולא חלקו. אלו שנדרו ליתן צדקה או הגבאים: כשופכי דמים. שעיניהם של עניים נשואות לכך ואין מכינין לעצמן צרכי סעודה ואם לא יחלקו להם נמצאו שוכבין עד למחר בלא אכילה ויכולין לבא לידי סכנה:

צדק ילין בה. אם הצדק ילין בה כאילו שעתה מרצחים: בשלא נתנו כו'. היינו במקום שנוהגין לחלק פת ופירות שאז נשענו העניים ע"ז אבל במקום שרגילין לחלק מעות או חטים שא"א להכניס כ"כ מהר

לפיכך אין דינין כו'³² מאי טעמא. משום דלא אפשר. היכי ליעבד. לדיינייה במעלי שבתא וליגמריה לדייניה במעלי שבתא, דילמא חזו טעם לחובה, ובעו למיעבד הלנת דין. לדיינייה במעלי שבתא וליגמריה בשבתא, וליקטליה בשבתא, אין רציחה דוחה את שבת³³. וליקטליה לאורתא, נגד השמש בעינין. וליגמריה לדייניה בשבתא, וליקטליה בחד בשבתא, נמצא אתה מענה את דינו. נדיינייה במעלי שבתא ונגמריה בחד בשבתא, מינשו טעמייהו. אף על גב דשני סופרי הדיינין עומדים לפנייהם, וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין, נהי דבפומא כתיבין, ליבא דאינשי, אינשי, הלכך לא אפשר.

אמר ליה ריש לקיש לרבי יוחנן: ותהא קבורת מת מצוה דוחה שבת מקל וחומר: ומה עבודה שדוחה שבת³⁴, קבורת מת מצוה דוחה אותה מולאחתו, כדתניא: לאביו ולאמו לאחיו ולאחתו, מה תלמוד לומר. הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו

מסתמא לא נשענו העניים ע"ז לאכל מיד אחר התענית והכינו להם מה לאכל ולכן מותר לאחרם עד מחר:

אינן כשופכי דמים. משמע דלכתחלה מיהא אסור להמתין עד למחר אבל ברש"י משמע שגם לכתחלה מותר ובבית מאיר כתב דבזמנינו שבעד המעות מצוי לקנות פת מן הפלטר אף במעות איכא למיחש:

ע"י שר"ע (י"ד סי' רנו ס"ב): בתענית מחלקים מזונות לעניים וכל תענית שאכלו העם ולנו ולא חלקו צדקה לעניים הרי אלו כשופכי דמים במה דברים אמורים בשלא נתנו להם הפת והפירות אבל אם אחרו המעות או החטים אינם כשופכי דמים:

ביאור: וכל תענית וכו' - רגילין היו בלילי תענית לעשות צדקה, והיו עיני העניים נשואות לכך, ואם ילינו נמצאו עניים רעבים, שנשענו על כך (ש"ך).

בשלא נתנו - שהוא דבר המוכן לאכול ורגילין העניים להשען על זה, אבל בחלוקת המעות והחטים אין מוכן לאכילה אין סומכין על זה לאכול היום (ט"ז).

³² ע"י רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ב): לפיכך אין דינין דיני נפשות לא ערב שבת ולא ערב יום טוב שמא יתחייב ואי אפשר להורגו למחר ואסור לענות את דינו ולהניחו אחר השבת אלא אסורין אותו עד אחד בשבת ומתחילין בדינו.

³³ ע"י רמב"ם (שבת פ"ד ה"ז): אין עונשין בשבת אף על פי שהעונש מצות עשה אינה דוחה שבת, כיצד הרי שנתייבב בבית דין מלקות או מיתה אין מלקין אותו ואין ממיתין אותו בשבת שנאמר +שמות ל"ה+ לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת זו אזהרה לבית דין שלא ישרפו בשבת מי שנתייבב שריפה והוא הדין לשאר עונשין.

³⁴ ע"י רמב"ם (ביאת המקדש פ"ד ה"ט): כל קרבן שאין קבוע לו זמן אינו דוחה לא את השבת ולא את הטומאה, שאם לא יקריב היום יקרב למחר ולמחרת מחר, וכל קרבן שקבוע לו זמן בין קרבן ציבור בין קרבן יחיד דוחה את השבת ודוחה את הטומאה, ולא כל הטומאות הוא דוחה אלא טומאת המת לבדה.

ע"י רמב"ם (ביאת המקדש פ"ד ה"י): כל קרבנות הציבור קבוע זמנם, לפיכך כולן דוחין את השבת ואת טומאת המת.

{ לה ע"ב }

ושמע שמת לו מת, יכול יטמא, אמרת לא יטמא. יכול כשם שאינו מטמא לאחותו כך אינו מטמא למת מצוה, תלמוד לומר ולאחותו, לאחותו הוא דאינו מטמא, אבל מטמא למת מצוה³⁵. שבת שנידחת מפני עבודה אינו דין שתהא קבורת מת מצוה דוחה אותה. אמר ליה: רציחה תוכיח, שדוחה את העבודה ואינה דוחה את השבת. רציחה גופה תדחה את השבת מקל וחומר: מה עבודה שדוחה את השבת רציחה דוחה אותה, שנאמר מעם מזבחי תקחנו למות, שבת שנידחת מפני עבודה, אינו דין שתהא רציחה דוחה אותה. אמר רבא: כבר פסקה תנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל: לא תבערו אש, מה תלמוד לומר. מה תלמוד לומר. אי לרבי יוסי, ללאו יצאת, אי לרבי נתן, לחלק יצאת. כדתניא: הבערה ללאו יצאת, דברי רבי יוסי. רבי נתן אומר: לחלק יצאת. אלא אמר רבא: תנא משבות קשיא ליה: מושבות מה תלמוד לומר. מכדי שבת חובת הגוף היא, וחובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ, מושבות, דכתב רחמנא למה לי. משום רבי ישמעאל אמר תלמיד אחד: לפי שנאמר כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת, שומע אני בין בחול בין בשבת, והא מה אני מקיים מחלליה מות יומת, בשאר מלאכות, חוץ ממיתת בית דין. או אינו אלא אפילו מיתת בית דין. ומה אני מקיים והומת, בחול אבל לא בשבת. או אינו אלא אפילו בשבת. תלמוד לומר לא תבערו אש בכל מושבתיכם, ולהלן הוא אומר והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל מושבתיכם, מה מושבות האמור להלן, בית דין, אף מושבות האמור כאן, בית דין. ואמר רחמנא לא תבערו אש בכל מושבתיכם. אמר אביי: השתא דאמרת אין רציחה דוחה את השבת, אין רציחה דוחה את העבודה מקל וחומר; ומה שבת שנידחת מפני העבודה, אין רציחה דוחה אותה, עבודה שהיא דוחה את השבת, אינו דין שלא תהא רציחה דוחה אותה. אלא הא דכתיב מעם מזבחי תקחנו למות, ההוא לקרבן יחיד, דלא דחי שבת. אמר רבא: (אי הכי) לא תהא רציחה דוחה קרבן יחיד מקל וחומר,

³⁵ עי' שו"ע (י"ד סי' שעד ס"א): מצוה להטמאות למת מצוה אפילו הוא כהן גדול ונזיר והולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ומצא מת מצוה הרי זה מיטמא לו.

{ לו ע"א }

מה יום טוב שנדחה מפני קרבן יחיד, אין רציחה דוחה אותו, קרבן יחיד שהוא דוחה את יום טוב אינו דין שלא תהא רציחה דוחה אותו. הניחא למאן דאמר אין נדרים ונדבות קריבין ביום טוב³⁶, אלא למאן דאמר נדרים ונדבות קריבין ביום טוב, מאי איכא למימר. אלא אמר רבא: לא מיבעיא למאן דאמר נדרים ונדבות קריבין ביום טוב, דהא לא מתקיים מעם מזבחי כלל, אלא אפילו למאן דאמר נדרים ונדבות אין קריבין ביום טוב, הכתיב מעם מזבחי, מזבחי המיוחד לי, ומאי נינהו, תמיד. ואמר רחמנא מעם מזבחי תקחנו למות.

דיני ממונות הטמאות והטהרות כו'³⁷. אמר רב: אנא הואי במנינא דבי רבי, ומינאי דידי הוו מתחלי ברישא. והא אנן מתחילין מן הגדול תנן. אמר רבה בריה דרבא, ואיתימא רבי הלל בריה דרבי וולס; שאני מנינא דבי רבי, דכולהו מנינייהו מן הצד הוו מתחלי. ואמר רבה בריה דרבא ואיתימא רבי הלל בריה דרבי וולס: מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. ולא. הא הוה יהושע. הוה אלעזר. והא הוה פנחס. הוה זקנים. והא הוה שאול. הוה שמואל. והא נח נפשיה. כולהו שניה קאמרינן, והא הוה דוד. הוה עירא היאירי. והא נח נפשיה. כולהו שניה קאמרינן. והא הוה שלמה. הוה שמעי בן גרא. והא קטליה. כולהו שניה קאמרינן. הא הוה חזקיה. הוה שבנא. והא איקטיל. כולהו שניה קאמרינן. והא הוה עזרא. הוה נחמיה בן חכליה. אמר רב אדא בר אהבה, אף אני אומר: מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. ולא. והא הוה הונא בר נתן. הונא בר נתן מיכף הוה כייף ליה לרב אשי.

דיני נפשות מתחילין מן הצד. מנא הני מילי. אמר רבי אחא בר פפא: אמר קרא לא תענה על רב, לא תענה על רב. רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מהכא ויאמר דוד לאנשיו חגרו איש [את] חרבו ויחגרו איש [את] חרבו ויחגרו גם דוד את חרבו. אמר רב: שונה אדם לתלמידו, ודן עמו בדיני נפשות³⁸. מיתבי: הטהרות והטמאות, האב ובנו, הרב ותלמידו, מונין להם שנים. דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות, קידוש החדש ועיבור שנה, אב ובנו, הרב ותלמידו אין מונין להן אלא אחד.

³⁶ עי' רמב"ם (חגיגה פ"ב ה"ח): עולת ראייה אינה באה אלא מן החולין כשאר הקרבנות שאדם חייב בהן, אבל שלמי חגיגה באות ממעות מעשר שני המעורבות עם מעות חולין לוקח מן התערובת בהמה ומקריבה שלמי חגיגה, והוא שיהיה שיעור אכילה ראשונה מן החולין, מפני ששלמי חגיגה חובה וכל שהוא חובה אינו בא אלא מן החולין. +/השגת הראב"ד/ עולת ראייה אינה כו' עד מפני ששלמי חגיגה. א"א זה הכל שיבוש דשלמי חגיגה נמי אינה באה אלא מן החולין או בטופל בהמה מעשר שני עם החולין ולמ"ד טופלין בהמה לבהמה אפשר שטופלין בהמת מעשר עם בהמת חולין ומביא חגיגה אבל לא ביום טוב חוששין שמא יעשר ביום טוב אבל למ"ד אין טופלין בהמה לבהמה לא משכחת לה. +

עי' רמב"ם (חגיגה פ"ב ה"י): יוצאין ישראל ידי חובת שלמי שמחה בנדרים ונדבות ובמעשר בהמה, והכהנים בחטאת ובאשם ובבכור ובחזה ושוק, שמצוה זו היא לשמוח באכילת בשר לפני ה' והרי אכלו, אבל אין יוצאין ידי חובתן לא בעופות ולא במנחות שאינן בשר המשמח, כבר ביארנו בפסחים שחגיגת ארבעה עשר רשות, לפיכך אין אדם יוצא בה ידי חובת חגיגה אלא יוצא בה חובת שמחה. +/השגת הראב"ד/ כבר ביארנו בפסחים שחגיגת י"ד רשות לפיכך. א"א איני יודע מאי לפיכך ואותה ברייתא בן תימא שונה אותה דסבר חגיגת י"ד חובה היא בפסח אבל לרבנן כיון דרשות היא יוצא בה אף משום חגיגה אם התנה עליה לצאת בה ושחטה ב"ד. +

³⁷ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ו):

³⁸ עי' ש"ע (ח"מ סי' יח ס"ה): הא דאמרינן בגמרא הרב ותלמידו אין מוניין להם אלא אחד, היינו דוקא בשעה שמלמד הרב הדין ועל פיו סומן, ואפילו בכהאי גוונא אם הוא תלמיד כרב אמי ורב אסי דלגמריה דרב הוה צריכי ולסבריה לא הוה צריכי יכול ללמדו בשעת הדין ודן עמו. אבל אם אין מלמדו בשעת הדין, אף על פי שהוא תלמידו, מוניין להם שנים, רק שיהיה לו קצת סברא להבין, לישא וליתן. הגה: ולענין איסור והיתר או דיני טומאה וטהרה, אפי' צריך לסברתיה מוניין להם שנים.

ודן עמו כו' - ור"ל ונמנה כשנים (סמ"ע), ור"א דעיקר הוא בדיני ממונות הרב ותלמידו או האב ובנו אין מוניין להם אלא אחד אפי' בשעת משא ומתן (פ"ת * רב"ז).

{ לו ע"ב }

כי קאמר רב, כגון רב כהנא ורב אסי³⁹, דלגמריה דרב הוו צריכי, ולסבריה דרב לא הוו צריכי. אמר רבי אבהו: עשרה דברים יש בין דיני ממונות לדיני נפשות, וכולן אין נוהגין בשור הנסקל⁴⁰, חוץ מעשרים ושלשה, מנא הני מילי. אמר רב אחא בר פפא: דאמר קרא לא תטה משפט אבינך בריבו, משפט אבינך אי אתה מטה, אבל אתה מטה משפט של שור הנסקל. עשרה. הא תשעה הוו. הא עשרה קתני. משום דאין הכל כשרין, ועשרים ושלשה, חדא היא. הא איכא אחריתי, דתניא: אין מושיבין בסנהדרין זקן וסריס ומי שאין לו בנים⁴¹. רבי יהודה מוסיף: אף אכזרי. וחילופיהן במסית⁴², דרחמנא אמר: לא תחמל ולא תכסה עליו.

הכל כשרין לדרון דיני ממונות⁴³. הכל לאתויי מאי. אמר רב יהודה: לאתויי ממזר. הא תנינא חדא זימנא: כל הראוי לדרון דיני נפשות, ראוי לדרון דיני ממונות, ויש ראוי לדרון דיני ממונות ואין ראוי לדרון דיני נפשות. והוינן בה: לאתויי מאי. ואמר רב יהודה: לאתויי ממזר. חדא לאתויי גר, וחדא לאתויי ממזר. וצריכא: דאי אשמעינן גר, דראוי לבא בקהל, אבל ממזר, אימא לא. ואי אשמעינן ממזר, דבא מטיפה כשרה, אבל גר דלא בא מטיפה כשרה, אימא לא, צריכא. ואין הכל כשרין לדרון דיני נפשות⁴⁴. מאי טעמא. דתני רב יוסף: כשם שבית דין מנוקין בצדק⁴⁵, כך מנוקין מכל מום. אמר אמימר: מאי קרא כולך יפה רעייתו ומום אין בך. ודילמא מום ממש. אמר רב אחא בר יעקב: אמר קרא והתיצבו שם עמך, עמך, בדומין לך. ודילמא התם משום שכינה. אלא אמר רב נחמן בר יצחק: אמר קרא ונשאו אתך, אתך, בדומין לך ליהוי.

משנה. סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה⁴⁶, כדי שיהו רואין זה את זה. ושני סופרי הדיינין עומדים לפניהם⁴⁷, אחד מימין ואחד משמאל, וכותבין דברי המחייבין ודברי מזכין) + מסורת הש"ס: המזכין ודברי המחייבין+. רבי יהודה אומר: שלשה, אחד כותב דברי המזכין, ואחד כותב דברי המחייבין, והשלישי כותב דברי המזכין ודברי המחייבין.

³⁹ עי' שו"ע (ח"מ סי' יח ס"ה): הוב"ד לעיל הערה 38.

⁴⁰ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ד): הוב"ד לעיל הערה 13.

⁴¹ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ג): אין מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים, ולא סריס מפני שיש בהן אכזריות, ולא מי שאין לו בנים כדי שיהא רחמן.

⁴² עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ה): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

⁴³ עי' שו"ע (ח"מ סי' ז ס"ב): הוב"ד לעיל הערה 7.

⁴⁴ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"א): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ט):

עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ט): .

⁴⁵ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ו): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

⁴⁶ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ג): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

⁴⁷ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ט): כל מקום שיש בו סנהדרין יהיו שם שני סופרי דיינים עומדין לפניהם אחד מן הימין ואחד מן השמאל, אחד כותב דברי המחייבין ואחד כותב דברי המזכים.

{ל' ע"א}

משנה. כיצד מאיימין את העדים. על עירי נפשות⁵⁶, היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן: שמא תאמרן מאומד ומשמועה, עד מפי עד, ומפי אדם נאמן. שמא אי אתם יודעין שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה. הו יודעין שלא כדיני ממונות דיני נפשות. דיני ממונות, אדם נותן ממון ומתכפר לו, דיני נפשות, דמו ודם זרעותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו, שנאמר דמי אחיך צעקים, אינו אומר דם אחיך אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעותיו. דבר אחר: דמי אחיך, שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים. לפיכך נברא אדם יחידי⁵⁷, ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך, ושלא יהו המינים אומרים⁵⁸: הרבה רשויות בשמים. ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא⁵⁹, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כולן דומין זה לזה, ומלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם. ושמא תאמר

ושלש שורות של תלמידי חכמים יושבין לפניו⁴⁸. כל אחד ואחד מכיר את מקומו. הוצרכו לסמוך⁴⁹, סומכין מן הראשונה, אחד מן השניה בא לו לראשונה. אחד מן השלישית בא לו לשניה, ברורים להן עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בשלישית. ולא היה יושב במקומו של ראשון אלא יושב במקום הראוי לו. גמרא. מנא הני מילי. אמר רבי אחא בר חנינא: דאמר קרא שררך אגן הסהר אל יחסר המזג וגו' שררך, זו סנהדרין, למה נקרא שמה שררך, שהיא יושבת בטיבורו של עולם⁵⁰. אגן, שהיא מגינה על כל העולם כולו, הסהר, שהיא דומה לסהר, אל יחסר המזג שאם הוצרך אחד מהם לצאת, רואין אתן יש עשרים ושלשה כנגד סנהדרי קטנה⁵¹, יוצא, ואם לאו, אינו יוצא. בטנן בגדיו חטים, מה ערימת חטים הכל נהנין ממנה, אף סנהדרין הכל נהנין מטעמיה⁵². סוגה בשושנים⁵³ שאפילו כסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות. והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרב כהנא: אמריתו נדה שרי לייחודי בהדי גביא, אפשר אש בנעורת ואינה מהבכת. אמר ליה: התורה העידה עלינו סוגה בשושנים, שאפילו כסוגה בשושנים, לא יפרצו בהן פרצות. ריש לקיש אמר: מהכא, כפלה הרמון רקתך אפילו ריקנין שבך מלאין מצוות כרמון⁵⁴. רבי זירא אמר: מהכא, וירח את ריח בגדי⁵⁵, אל תיקרי בגדיו אלא בוגדיו. הנהו בריוני דהוה בשביבבותיה דרבי זירא, דהוה מקרב להו כי היכי דניהדרו להו בתיובתא. והווי קפדי רבנן. כי נח נפשיה דרבי זירא אמרי: עד האינדא הוה חריכא קטין שקיה דהוה בעי עלן רחמי, השתא מאן בעי עלן רחמי. הרהרו בלבייהו, ועבדו תשובה. **שלש שורות כו'**. אמר אביי: שמע מינה כי נייד, כולה נייד. ולימא להו עד האינדא הוה יתיבנא ברישא, השתא מותביתו לי בדנבי. אמר אביי, דאמרי ליה הכי: הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים.

⁴⁸ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ז): כל סנהדרי קטנה מושיבין לפניו של שורות של תלמידי חכמים בכל שורה ושורה עשרים ושלשה איש, שורה ראשונה קרובה לסנהדרין, ושורה שנייה למטה הימנה, ושלישית למטה הימנה, וכל שורה ושורה יושבין בה לפי מעלתן בחכמה.

⁴⁹ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"ח): אם נחלקו הסנהדרין והוצרכו לסמוך אחד להוסיף על מניינן סומכין מן הראשונה גדול שבה והראשון שבשורה שנייה בא ויושב בסוף שורה הראשונה כדי למלאות חסרונה והראשון שבשלישית בא ויושב בסוף שורה שנייה, ובוררין להן אחד משאר הקהל ומושיבין אותו בסוף שורה שלישית, וכן אם צרכו לסמוך שני או שלישי על הסדר הזה הם עושים. ⁵⁰ פירוש מפני שהסנהדרין משלימים על כל העולם ומגינים על כל העולם. ודבר שהוא שלמות הכל, מקום שלו הוא מתיחס אל הכל. וטבור של עולם שהוא האמצע קרוב אל הכל ומתייחס אל הכל, ולפיכך היתה יושבת בטבור העולם לפי שהיו מגינים על כל העולם (מהר"ל).

⁵¹ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ג ה"ב): הוב"ד לעיל הערה Error! Bookmark not defined.

⁵² זהו בשביל שהש"י נתן אותם להורות לכל ישראל, והם דוגמת הלב אשר מפרנס הכל. לכך אמרה תורה (דברים י"ז) לא תסור וגו' ככל אשר ירוך וגו', נמצא כי ענין הסנהדרין הם להורות וללמד את ישראל, ומהם להתפשט כל הוראות החכמה וכל הדברים האלו שייכים לסנהדרין (מהר"ל). ⁵³ פ' כי ישראל נתן להם תורה יותר מן כל האומות, והם ראוים לה בעבור שהם קרובים אל קבלת החוק והגדר. ולפיכך אמר כי ישראל אפילו סוגה של שושנים לא יפרצו בה פרצים, בעבור קבלתם הגדר והחוק. ולא כמו שאר האומות בעבור שהם בעלי חומר כמו שפרשנו בכמה [מקומות], והחומר בעל שנוי. לכך האומות שהם נמשלים לחומר שהוא בעל שנוי, אין שומרים חוק וגדר, כי אם ישראל שהם נמשלו לצורה כמו שבארנו בכמה מקומות. והפך זה ג"כ הוא לפעמים לרע, כי ישראל עם קשה עורף הם והם רחוקים מן התשובה, וכל זה שהם עומדים לא ישנו מעשיהם, אבל האומות שהם מתייחסים אל החומר שהוא בעל שנוי קרובים ביותר אל התשובה ודבר זה בארנו במקום אחר (מהר"ל).

⁵⁴ דע כי זה בשביל שהם מצד עצמם ראוים לתורה כמו שאמרנו למעלה, ולכן אפילו ריקנים שבהם מלאים מצות כרימון וכו'. כי הדבר שהוא מצד עצמו הוא גדול כח. כמו הרימון שהוא כך מצד עצם בריאתו כך הריקנין הם מלאים מצות כרימון מצד עצם בריאתן (מהר"ל).

⁵⁵ פ' כי הבגדים האלו הם רמז על הריקנין, מפני שהבגדים הם טפילים לאדם, כך הריקנין אינם עיקר האדם. כי לעולם הצדיק נמשל לאדם, וכן ישראל מפני שהם צדיקים יותר מן האומות נקראים אדם, כמו שאמר החכמים ז"ל (יבמות ס"א א') אתם נקראים אדם, ולפיכך מדמה את הרשעים לבגדים שאינם עיקר האדם והם רחוקים מן האדם. ונאמר וירח [את] ריח בגדיו, כי הריקנין שעושיין דבר טוב לשם שמים נקרא זה ריח, כי הריח מרחוק הרבה, וכן הריקנין אשר הם מרוחקים מן הש"י מריח מצות שלהם. ועוד כי מעשה טוב של ריקנין נקרא ריח, כי הריח הוא מיוחס למדת הדיון, והריקנין שהם כופים יצרם בכח גדול מתייחס זה למדת הדיון עושים מלחמה עם יצרם, ולכן אמר וירח את ריח בגדיו והבן זה היטב (מהר"ל).

⁵⁶ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ג): הוב"ד לעיל הערה 20.

⁵⁷ מדברי רש"י נראה כי טעם זה מפני שמן אדם אחד נולד כל העולם, ומזה נראה שהאדם הוא על כל העולם. ואין זה דמיון לגמרי, שאם מן אדם הראשון נולד כל העולם מפני שלא היה עוד אדם ונולד ממנו כל אדם, אבל עתה סוף סוף יש בני אדם הרבה ולמה נחשב כאלו היה מאבד כל העולם. ולפיכך הפ' כי בצורת העולם ובענין [הצורה] אין צריך לרבו האדם, ולפיכך נברא האדם יחידי בלבד שכן ראוי אל הצורה אשר נמשל אליו האדם שנחשב כמו צורה לתחתונים. אבל כל ב"ח שהם בעלי חומר בערך האדם והרבו מצד החומר בא ולפיכך נבראו דרך רבו. ומפני כי האדם הוא עיקר ובשבילו ברא הש"י העולם כאשר ידוע במקומות הרבה, ולכן אמר המאבד אדם אחד כאלו אבד כל העולם, שהרי אין צריך לרבו בני אדם. ואם נתרבו אחר כך אין זה מחויב העולם, כי מצד העולם אין צריך רק אדם יחידי כמו שנברא האדם יחידי, ולפיכך המאבד נפש אחת מישראל כאלו אבד כל העולם. שהרי אל בריאת העולם אין צריך רק אדם אחד כמו שהיה בעת הבריאה, מפני כי האדם הוא כמו צורה לתחתונים ומפני שלום הבריות פירוש התקשרות העולם, שאם היה נברא בעולם שני בני אדם לא היה התקשרות העולם, כמו אילו שענפיו הם מרובים מתקשרים כולם ע"י השורש ובו נעשים אחד, וכך כל העולם והדורות מתקשרים על ידי אדם הראשון ואלמלא זה לא ה' קשור לעולם והי' העולם בטל (מהר"ל).

⁵⁸ פירוש כי הנברא מורה על הפועל הבריאה. וכבר תמחה איך יחייב מן הסבה הראשונה שהוא אחת רבוי הנמצאים, כי ראוי היה שלא יהיה מן אחד רק אחד. והעמידו סברות עד שקיימו את הרבוי הנמצא בעולם מפועל אחד. אמנם ר"ל אמרו שאלו היה נברא אדם [אחר] עמו, היה לך לומר כיון שימצא הרבוי והרבויו הוא מפועלים מתחלפים אז יש לומר שיש כאן ח"ו רשויות הרבה, אבל עתה שכל העולם נברא בשביל האדם והאדם אחד, ואם יש הרבה נמצאים כולם משמשים אל הצורה היחידה שהוא האדם, שוב אין קשיא איך ימצא הרבוי כי הצורה היא אחת והיא מאחדת הכל. כמו המלך בעם שעל ידו מתקשר העם עד שנעשה עם אחד בשביל המלך שהוא מולך עליהם והם עבדיו, כך כל בריאות העולם הם מצטרפים אל האדם שהוא אחד, ועכשיו שהאדם אחד העולם אחד ונמצא הכל מן פועל אחד. לכך נברא האדם יחיד, שאם לא היה יחידי היו המינים אומרים שיש הרבה רשויות בשמים. ועוד יש בזה שאלות ואין כאן מקומו ובסמוך יתבאר עוד (מהר"ל).

⁵⁹ פ' להגיד כי הוא יתברך כחו מתפשט ואינו כמו בשר ודם שטובע בחותם אחד וכולן דומות זו לזו, מפני כי כחו אינו מתפשט רק במה שהוא פועל, ולכן דומה זה לזה, שכמו שהיה טובע זה כך הוא טובע השני ואין חלוק ביניהם לכך הם דומות זו לזו. אבל השם יתברך כחו מתפשט לכמה, וכאשר טובע בני אדם בטביעה אחת יש שנוי ביניהם, כי פעולה אחת שלו מתפשט, לכך יש בו רבוי כאשר מתפשט הפעולה שלו, ואם היה האחד דומה לשני לא היה זה התפשטות הפעולה כולל ולכן אין דומה האחד לשני וזה מבואר (מהר"ל).

{לח ע"א}

מיד. דבר אחר: כדי שיכנס לסעודה מיד. משל למלך בשר ודם שבנה פלטרין ויכיללן, והתקין סעודה, ואחר כך הכניס אורחין, שנאמר חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה. טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה שלחה נערתיה תקרא על גפי מרמי קרת. חכמות בנתה ביתה, זו מידתו של הקדוש ברוך הוא, שברא את כל העולם כולו בחכמה. חצבה עמודיה שבעה, אלו שבעת ימי בראשית, טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה, אלו ימים ונהרות וכל צורכי עולם. שלחה נערתיה תקרא, זה אדם וחווה. על גפי מרמי קרת רבה בר בר חנה רמי: כתיב על גפי וכתבי על כסא. בתחלה, על גפי⁶⁰, ולבסוף, על כסא. מי פתי יסר הנה חסר לב אמרה לו. אמר הקדוש ברוך הוא: מי פתאו לזה, אשה אמרה לו⁷⁰, דכתיב נאף אשה חסר לב. תניא, היה רבי מאיר אומר: אדם הראשון מכל העולם כולו הוצבר עפרו⁷¹, שנאמר גלמי ראו עיניך, (וכתיב כי ה' עיניו משטטות בכל הארץ). אמר רב אושעיא משמיה דרב: אדם הראשון

והיא נתעברה מעומד. דבר אחר: שלתיאל, שנשאל על אלתו אל, ורובכל, שנזרע בכבל, ומה שמו, חמיה בן חכליה שמו. יהודה וחזקיה בני רבי חייה הוו יתבי בסעודתא קמי רבי, ולא הוו קא אמרי ולא מידי. אמר להו: אנברו חמרא אדרוקי, כי היכי דלימרו מילתא. כיון דאיבסום, פתחו ואמרו: אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל, ואלו הן: ראש גולה שבבבל⁶⁴, ונשיא שבארץ ישראל, שנאמר והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל. אמר להם: בניי, קוצים אתם מטילין לי בעיניי. אמר לו רבי חייה: רבי, אל ירע בעיניך, יין ניתן בשבעים אותיות, וסוד ניתן בשבעים אותיות, נכנס יין, יצא סוד⁶⁵. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא, ואמרי לה אמר רב חסדא דרש מרי בר מר: מאי דכתיב וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו, משום דצדיק ה' וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו. אין, צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שהקדים גלות צדיקהו, ועוד גלות יכניה קיימת. דכתיב ביה בגלות יכניה החרש והמסגר אלף, חרש, כיון שפוחתין הכל נעשו כחרשין, מסגר, כיון שסוגרין בהלכה שוב אין פוחתין. וכמה היו, אלף. עולא אמר: שהקדים שתי שנים לונושנתם. אמר רב אחא בר יעקב: שמע מינה מהרה דמרי עלמא תמני מאה וחמשיין ותרתיין הוו.

לפיכך כו'. תנו רבנן: אדם יחידי נברא, ומפני מה, שלא יהו מינים אומריין: הרבה רשויות בשמים. דבר אחר: מפני הצדיקים ומפני הרשעים. שלא יהו הצדיקים אומרים⁶⁶: אנו בני צדיק, ורשעים אומרים: אנו בני רשע. דבר אחר: מפני המשפחות, שלא יהו משפחות מתגרות זו בזו⁶⁷. ומה עכשיו שנברא יחיד, מתגרות, נבראו שנים, על אחת כמה וכמה. דבר אחר: מפני הגזלין ומפני החמסנין⁶⁸. ומה עכשו שנברא יחידי, גזלין וחמסנין, נבראו שנים, על אחת כמה וכמה. ולהגיד גדולתו כו'. תנו רבנן: להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא; שגדל טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה, אבל הקדוש ברוך הוא טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחבירו, שנאמר תתהפך כחמר חותם ויתיצבו כמו לבוש. ומפני מה אין פרצופיהן דומין זה לזה, שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר שלי היא, שנאמר וימנע מרשעים אורם וזרוע רמה תשבר. תניא היה רבי מאיר אומר: בשלשה דברים אדם משתנה מחבירו: בקול, במראה, ובדעת. בקול ובמראה, משום ערוה, ובדעת, מפני הגזלין והחמסנין. תנו רבנן: אדם נברא כערב שבת, ומפני מה, שלא יהו מינים אומרים⁶⁹ שותף היה לו להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. דבר אחר: שאם תזוח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית. דבר אחר: כדי שיכנס למצוה

⁶⁴ פ' כי מלכות משיח מלכות חדש הוא, וצריך שיהיה בטל קודם כל השררה של ישראל ולא יהיה להם שום שררה בעולם, ואז תתחדש הממשלה לישראל מחדש, ואין החומר מקבל צורה אחרת עד שיפשוט צורה הראשונה ולכן אין בן דוד בא שהוא צורה (אחת) [אחרת] לגמרי עד שיפשוטו כל צורה שיש להם שהוא הממשלה שנחשב צורה (מהר"ל).

⁶⁵ פ' כי היין הוא בא ממקום הסוד, והרי היין יוצא מפנימיות. ומזה תראה כי היין הוא ממקום נסתר ונעלם, ולפיכך יין בגמטריא סוד וכשנכנס היין מתדבק ויתקרב אל הסוד וכאשר יתקרב אל הסוד נעשה הסוד גלוי ויוצא סוד (מהר"ל).
⁶⁶ פ' כי אלו היו שנים נבראים, וכל שנים יש ביניהם שנוי כי כל שנים ביניהם שנוי, כמו שהוא לשון שנים לשון שנוי הוא והיו נבראים מחולקים בעצמם. וכן התולדות הנמשכים, ולא היה כאן בחירה לצאת מרשע אל הצדיק. כי כל דבר מחולק בעצמו לא יתהוה זה מזה, כי לא התהוה הסוס מן השור, בעבור כי הם מחולקים בעצמם. ואם לא היה התחלתם אחת, אי אפשר להיות רשע צדיק וכן אי אפשר להיות צדיק רשע, ולפיכך יצאו כל בני אדם מן אדם אחד כולל הכל, והאחד הוא אדם הראשון התחלה אל הכל והוא קרוב לטוב ולרע בשוה, כי האחד משותף אל הטוב והרע. וכך הם כל הנבראים שיצאו מאדם ברחם הטוב והרע ויכול לשנות מעשיו והוא בחירי לשנות מעשיו, ואף אם הוא רשע יכול לחזור ולשנות מעשיו להיות צדיק וכן אפשר לצדיק שיחזור ויהיה רשע (מהר"ל).

⁶⁷ פ' שאם לא היה נברא הכל מאדם אחד והיה מחולק היה ריב ומחלוקת כי יצא העולם מן השניות שהוא מחולק והיו מתגרות תמיד, לכן נברא האדם יחידי שלא יהיה העולם רק אחד והבן זה היטב (מהר"ל).

⁶⁸ שהיה כל אחד רוצה בהכל שהרי העולם היה לשניהם וכל אחד היה רוצה שיהיה הכל שלו. ואף עכשיו שלא היה נבראים רק אחד, הבן וקין היה מחולקת ביניהם, מפני כי ראוי היה האדמה לקין והצאן להבל, אמר קין האדמה שאתה עומד עליו הוא שלי, והבל אמר הלבוש שאתה מתכסה בו הוא שלי ועל זה נפל מחלוקת ביניהם. ואם היו נבראו שנים והארץ ואשר עליה נתן לשניהם היה הגזלה והחמס יתור, כי כל אחד היה אומר כי אין שייך זה רק לי ולא לך כי מתחלתו היה לכל אחד חלק מיוחד, והיה הגזל יתור כאשר היה תחלת בריאת עולם מוטבע על הגזל והחמס ואחר זה היה נמשך העולם ולכן נברא האדם יחידי. ולא שייך בזה גזל וחמס, ולכן אין תחלת העולם מוטבע על הגזל (מהר"ל).

⁶⁹ קודם שחטא נקרא על גפי, משום שהוא לשון כנפים, כי היה האדם כמו העוף הפורח בשמים במדריגתו ולבסוף על כסא מלך על התחתונים. אבל בפ"ק דע"ז (י"ט א') על כסא חשוב טפי והוא לפי הדרישה אשר נזכר שם חשיב טפי על כסא מן על גפי ע"ש ולא יקשה לך שם מידי כלל (מהר"ל).

⁷⁰ פ' הכתוב מי פתי ר"ל שנפתה מן אשה יסור הנה, שאע"ג שפתה אותה אשה הושיב הקדוש ברוך הוא אותו על כסא. וזהו מי פתי יסור הנה חסר לב אמרה לו בשביל שפתה אותה אשה שהיא בעצמה חסר דעת, אמרה לו כלומר המדה של הש"י קראה אותו חסר לב לפי שנפתה מן אשה ועם כל זה הושיב אותו על כסא (מהר"ל).

⁷¹ פירוש כי האדם הוא כל העולם ומתיחס האדם אל כל העולם בכללו, ולפיכך מכל העולם הוצבר עפרו, וידוע כי האדם יש בו אברים חשובים ואברים פחותים, ולכן נברא מכל העולם כי בעולם ג' יש מקומות חשובים ופחותים ובינונים הכל לפי מקומות העולם, והאדם הראשון בעבור שהיה כללי (הכל) ולכן היה נברא מכל העולם. ועוד הרי האדם הזה יש בו השכל הנבדל ואין השכל הוא חלק, לכן הנושא שלו הוא הגוף ג' צריך שיהיה (הכל) [כללי] ולכן מכל האדמה נברא והבן זה (מהר"ל).

בצלמנו¹³ אמרו לפניו: רבונו של עולם, מה מעשיו. אמר להן: כך וכך מעשיו, אמרו לפניו: רבונו של עולם מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו, הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם¹⁴. וכן כתו שניה. כת שלישיית¹⁵ אמרו לפניו: רבונו של עולם, ראשונים שאמרו לפניך, מה הועילו. כל העולם כולו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך, עשה. כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין, אמרו לפניו: רבונו של עולם, לא יפה אמרו ראשונים לפניך. אמר להן: ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל וגו'. אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה, שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים (ועד קצה השמים), כיון שסרת, הניח הקדוש ברוך הוא ידו עליו ומיעטו, שנאמר אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפכה. אמר רבי אלעזר: אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה, שנאמר, למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים עד קצה השמים, כיון שסרת, הניח הקדוש ברוך הוא ידו עליו ומיעטו, שנאמר אחר וקדם צרתני וגו'. קשו קראי אהרדי. אידי ואידי חדא מידה היא. ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון בלשון ארמי ספר¹⁶ שנאמר ולי מה יקרו רעיק אל. והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב זה ספר תולדות אדם, מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא דור דור ודורשיו¹⁷, דור דור וחכמיו. כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, אמר ולי מה יקרו רעיק אל. ואמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון מין היה, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה, אן נטה לכן. רבי יצחק אמר: מושך בערלתו היה¹⁸, כתיב הכא והמה כאדם עברו ברית וכתבי התם את בריתי הפר. רב נחמן אמר: כופר בעיקר היה, כתיב הכא עברו ברית וכתבי התם (את בריתי הפר) ואמרו על אשר עזבו (את ברית ה' אלהי אבותם) + מסורת הש"ס: אלהיהם +.

בתן התם, רבי אליעזר אומר: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא אפיקורוס נכרי, אבל אפיקורוס ישראל, כל שכן דפקך טפי.

אמר רבי יוחנן: כל מקום שפקרו המינים תשובתן בצידן, נעשה אדם בצלמנו (ואומר) ויברא אלהים את האדם בצלמו. הבה נרדה ונבלה שם שפתם, וירד ה' לראת את העיר ואת המגדל. כי שם נגלו אליו האלהים. לאל הענה אתי ביום צרתי. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו ומי כעמך כישוראל גוי אחד ברבך אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם. עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב. הנך למה לי. כדרכי יוחנן, דאמר רבי יוחנן: אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה¹⁹, שנאמר בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאלתא. התינח כולהי, עד די כרסון רמיו מאי איכא למימר. אחד לו ואחד לדוד, דתניא: אחד לו ואחד לדוד, דברי רבי עקיבא, אמר לו רבי יוסי: עקיבא. עד מתי אתה עושה שכינה חול. אלא: אחד לדין ואחד לצדקה. קבלה מיניה או לא קבלה מיניה. תא שמע, דתניא: אחד לדין ואחד לצדקה, דברי רבי עקיבא, אמר לו רבי אלעזר בן עזריא: עקיבא. מה לך אצל הגדה. כלך אצל נגעים ואהלות. אלא: אחד לכסא, ואחד לשרפרף. כסא, לישב עליו, שרפרף, להרום רגליו. אמר רב נחמן: האי מאן דידע לאהדורי למינים כרב אידית, ליהדר, ואי לא, לא ליהדר. אמר ההוא מינא לרב אידית: כתיב ואל משה אמר עלה אל ה', עלה אלי מיבעי ליה. אמר ליה: זהו מטטרון²⁰, ששמו כשם רבו, דכתיב כי שמי בקרבנו. אי הכי ניפלחו ליה. כתיב אל תמר בו, אל תמיני בו. אם כן לא ישא לפשעכם למה לי. אמר ליה: הימנותא בידן, דאפילו בפרוונקא נמי לא קבילניה, דכתיב ויאמר אליו אם אין פניך הלכים וגו'. אמר ליה ההוא מינא לרבי ישמעאל ברבי יוסי: כתיב וה' המטיר על סדם ועל עמרה גפרית ואש מאת ה', מאתו מיבעי ליה. אמר ליה ההוא כובס: שבקיה, אנא מהדרנא ליה, דכתיב ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך, נשיי מיבעי ליה. אלא: משתעי קרא הכי, הכא נמי, משתעי קרא הכי. אמר ליה: מנא לך הא, מפירקיה דרבי מאיר שמיע לי. דאמר רבי יוחנן: כי הוה דריש רבי מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא שמעא, תילתא אגדתא, תילתא מתלי. ואמר רבי יוחנן: שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא

גופו מבבל²² וראשו מארץ ישראל, ואבריו משאר ארצות. עגבותיו, אמר רב אחא: מאקרא דאגמא. אמר רבי יוחנן בר חנינא: שתיים עשרה שעות היו היום; שעה ראשונה²³, הוצבר עפרו, שניה, נעשה גולם, שלישיית, נמתחו אבריו, רביעית, נורקה בו נשמה, חמישית, עמד על רגליו, ששית, קרא שמות²⁴, שביעית נזדווגה לו חוה, שמינית, עלו למטה שנים וירדו ארבעה, תשיעית, נצטווה שלא לאכול מן האילן, עשירית, סרה, אחת עשרה, נידון, שתיים עשרה, נטרד והלך לו. שנאמר אדם ביקר בל ילין. אמר רמי בר חמא: אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה, שנאמר נמשל כבהמות נדמו. (שע"ה בסו"ף ארמ"י סימן). אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את האדם, ברא כת אחת של מלאכי השרת, אמר להם: רצונכם, נעשה אדם

⁷² עתה מפרש המקומות לפי הענינים, הגוף אשר הוא כולל כל האברים שממנו יוצא וגדל הכל, הוא מבבל כי שם בבל ה' שנת כל הארץ ומשם הפיצם, כך מן הגוף מתפשטים ומתחלקים ומתחלקים האברים. לכך מדמה הגוף אל בבל, כי שם היו יושבים תחלה כל בני אדם בבקעה אחת ומשם הפיצם. ראשו מן ארץ ישראל, מעלת הראש שהוא מתרומם, וכך ארץ ישראל גבוה מכל העולם. ושאר אבריו שהם פחותים נבראו משאר ארצות שאין להם חשיבות, כלל הדבר כי האדם הוא הכל, ומחמת זה נברא מכל הארץ וכל אבר נברא לפי מעלתו מן מקום מתדמה מתיחס אל האבר ההוא וזה מבואר (מהר"ל).

⁷³ אחר כמו שהתבאר שהאדם הוא הכל, בא לבאר שהאדם הוא הכל מצד הזמן שנברא כל יום השישי, ואלו לא היה בריאתו כל שנים עשר שעות, שהם כל היום, שהיום הוא המציאות והלילה הוא ההעדר, לא היה האדם רק חלק ומקצת. ודבר זה אינו כי האדם הוא הכל, ומפני זה היה נמשך בריאתו כל היום שהוא כל המציאות. וההעדר שדבק באדם שאי אפשר שלא יהיה העדר דבק בו, דבר זה הוא נגד הלילה שהוא העדר. ואמר שעה ראשונה הוצבר עפרו, וזה כי כל דבר יש לו חומר מוכן לקבל הצורה, כי אין כל חומר מוכן לקבל, לכך המדריגה הראשונה שיש כאן חומר מוכן. וזה שאמר שעה ראשונה הוצבר עפרו, כי הוצבר העפר הוא המכין הדבר לקבל מה שירצה לעשות. שעה ב' נעשה גולם, פ' המדריגה הב' שקבל החומר התמוגגות שקבל העפר. שעה ג' נשמתחו אבריו, כי אחר המורכב הוא הצומח הוא התפשטות הגידול, וזה שאמר נמתחו אבריו הוא כח הגידול והצומח. שעה ד' נורקה בו נשמה, הוא החיוני, חמישית עמד על רגליו, דבר זה המדריגה החמישית כי המדריגה הראשונה מדריגות הגולם הוא שתמצא בדומם, מדריגות הצומח תמצא בצומח, מדריגת החיוני תמצא בב"ח, אבל דבר זה שעמד על רגליו לא תמצא רק באדם. כי בכל הנבראים לא תמצא דבר זה רק באדם, שכולם הולכים כפופים פניהם יורד למטה, אבל האדם הולך קומם מפני שהוא מלך הנמצאים והתחתונים, והמלך ראוי שיהיה הולך בזקיפה, ובתחתונים אין על האדם ולפיכך כל ב"ח הולכים כפופים כמו העבד שהוא כפוף מפני המלך, והאדם בלבד הוא עומד בזקיפה, ודבר זה מעלת האדם על שאר ב"ח שדבר זה מורה כי האדם אין עליו בתחתונים ולפיכך שעה חמישית עמוד על רגליו. ויש עוד בזה מה שהאדם זקוף, והוא המעלה שנברא האדם בצלם אלקים ונתבאר בספר דרך חיים (אבות פ"ג), כלל הדבר כי מה שהולך בקומה זקופה הוא מיוחד לאדם למעלתו יותר על ב"ח (מהר"ל).

⁷⁴ דבר זה מדריגה יותר עליונה והוא השכל שקנה, כי קריאת השמות מורה על חכמה ודעת שנתן הש"י בו לקרא שמות ואין ספק כי השכל הזה מדריגה נוספת, שביעית נזדווגה לו חוה, דבר זה עוד מדריגה נוספת מה שיש לאדם זיוג והוא השלמתו עד שהוא אדם לגמרי ודבר זה אין כאן מקומו, אבל הדבר הוא ברור כי אין האדם נחשב אדם שלם בלא אשה. שעה שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבע, הוא פריה ורבייה שדבר זה באין ספק מדריגה נוספת לאדם כי האדם הוא פרטי בעצמו בלבד ומה שיש בו התולדה ופריה ורבייה אינו נחשב פרטי שהרי בכחו הרבוי בלי גבול ומזה אינו פרטי, ודבר זה הוא מדריגה יותר עליונה ונתבאר זה במקום אחר, ואמרו (נדרים ס"ד ב') מי שאין לו בנים נחשב כמת, ולכך מה שהיה לו בנים דבר זה השלמת האדם. שעה ט' נצטווה, אחר שהושלם בכל נצטווה מן הש"י בז' מצות, כי נצטווה האדם ונתייחד במעשים מיוחדים ואי אפשר שלא יהיה מיוחד במעשים לפי נפשו המיוחדת. ועוד אם היה בלא גזירה מן הש"י היה האדם לעצמו ולא עליו עול מלכות שמים, והיה הוא אלוה ח"ו לפי ענין הבריאה שהאדם הוא ראש בעולם התחתון, אלו לא נצטווה על עלת הכל שהרי יש לאדם עלה, על כן צריך שקבל האדם גזירת העלה שבוה אינו לעצמו מלך. ונצטווה בז' מצות, כי ע"י ז' מצות יש קבלת מלכות שמים וגזירותיו בשלימות וזהו המדריגה הגדולה. ולכך נצטווה בתשיעית כי אז היום הוא בתכלית הזוהר. ומן תשיעית ואילך היום מתחיל לירד ונוטה אל החושך והעדר האור, וכן האדם יש בו נטיה אל העדר גם כן, ולפיכך בעשירית חטא כי יש באדם נטיה אל החסרון. ב"א נדון ר"ל כאשר יקבל דין ועונש שמים על חטאו, יש לו מדריגה בפני עצמו מה שמקבל האדם עונש כי העונש מן הש"י. ב"ב נטרד והולך לו אחר שחטא נטרד ממעלתו אשר היה לו מקודם ונשאר עומד על מדריגה פחותה ממה שהיה לו כמו שראוי לאדם במה שהוא בעל חטא וזהו ששאר לאדם בסוף (מהר"ל).

שלש: אבות יאכלו בסר ושני בנים תקהינה⁷⁵, מאזני צדק אבני צדק צדיק מצרה נחלץ ויבא גשמי תחתיו.

אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: אלהיכם גנב הוא, דכתיב ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם ויישן. אמרה ליה ברתיה: שבקיה, דאנא מהדרנא ליה. אמרה ליה: תנו לי דוכוס אחד. אמר לה: למה ליך. ליסטין באו עלינו הלילה, ונטלו ממנו קיתון של כסף והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה: ולוואי שיבא עלינו בכל יום. ולא יפה היה לו לאדם הראשון שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו. אמר לה: הכי קאמינא, אלא לשקליה בהדיא. אמרה ליה: אייתו לי אומצא דבישרא, אייתו לה. איתבה תותי בחשא, אפיקתה, אמרה ליה: אכול מהאי. אמר לה: מאיסא לי. אמרה ליה: ואדם הראשון נמי, אי הות שקילה בהדיא, הוה מאיסא ליה. אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: ידענא אלהיכו האי קא עבידי⁷⁶ (והיכן יתיב). איתנגד ואיתנת. אמר ליה: מאי האי. אמר ליה: בן אחד יש לי בכרכי הים ויש לי גיעוועים עליו. בעינא דמחית ליה ניהלי. אמר: מי ידענא היכא ניהו. אמר ליה: דאיכא בארעא, לא ידעת, דאיכא בשמיא ידעת. אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: כתיב מונה מספר לכוכבים, מאי רבותיה. אנא מצניא למימנא כוכבי. אייתי חבושי שדינהו בארכילא, וקא מהדר להו, אמר ליה מנינהו. אמר ליה: אוקמינהו. אמר ליה: רקיע נמי הכי הדרא⁷⁷. איכא דאמרי, הכי אמר ליה⁷⁸: מני לי כוכבי. אמר ליה: אימא לי ככין ושיניך כמה הוה. שדא ידיה לפומיה וקא מני להו, אמר ליה: דאיכא בפומיך, לא ידעת, דאיכא ברקיעא, ידעת. אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: מי שברא הרים⁷⁹, לא ברא רוח, שנאמר כי הנה יוצר הרים וברא

רוח. אלא מעתה גבי אדם, דכתיב ויברא ויצר הכי נמי מי שברא זה לא ברא זה. טפח על טפח יש בו באדם, ושני נקבים יש בו, מי שברא זה לא ברא זה. שנאמר הנטע און הלא ישמע ואם יצר עין הלא יביט. אמר ליה: אין. אמר ליה: ובשעת מיתה כולן נתפייסו. אמר ליה ההוא אמגושא לאמימרו: מפלגן לעילאי, דהורמיו, מפלגן לתתאי, דאהורמיו. אמר ליה: אם כן היכי שביק ליה⁸⁰ אהורמיו להורמיו לעבורי מיא בארעיה. אמר ליה קיסר לרבי תנחום: תא ליהו כולן לעמא חד. אמר: לחיי, און דמהלינן לא מצנין מיהו כותייתכו⁸¹, אתון מהליתו, והוה כוותן. אמר ליה: מימר, שפיר קאמרת, מיהו כל דזכי למלכא, לשדויה לביבר, שדויה לביבר ולא אכלוה. אמר ליה ההוא מינא: האי דלא אכלוה, משום דלא כפיין הוה, שדויה ליה לדידיה, ואכלוה. אמר ליה קיסר לרבן גמליאל: אמריתו, כל בי עשרה שכינתא שריא, כמה שכינתא איכא. קרייה לשמעיה מחא ביה באפתקא, אמר ליה: אמאי על שמשא בביתיה דקיסר. אמר ליה: שמשא אכולי עלמא ניחא. ומה שמשא, דחד מן אלף אלפי רבוא שמשו דקמי קודשא בריך הוא, ניחא לכולי עלמא, שכינתא דקודשא בריך הוא על אחת כמה וכמה.

אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו: אלהיכם גחכן הוא דקאמר ליה ליחזקאל שכב על צדך השמאלי וכתוב ושכבת על צדך הימני. אתא ההוא תלמידא, אמר ליה: מאי טעמא דשביעתא. אמר ליה: השתא מינא לכו מילתא דשווא לתרוייהו. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: זרעו שש והשמיטו שבע, כדי שתדעו שהארץ שלי היא⁸², והן לא עשו כן, אלא חטאו וגלו, מנהגו של עולם, מלך בשר ודם ססרחה עליו מדינה⁸³, אם אזורי הוה, הורג את כולן, אם רחמן הוה, הורג חצים, אם רחמן מלא רחמים הוה, מייסר הגדולים שבהן ביסורין. אף כך, הקדוש ברוך הוא מייסר את יחזקאל כדי למרק עונותיהם של ישראל. אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו: אלהיכם כהן הוה⁸⁴, דכתיב ויקחו לי תרומה, כי קבריה למשה, במאי טביל. וכי תימא במיא והכתיב מי מדד בשעלו מים. אמר ליה: בנורא טביל, דכתיב כי הנה ה' באש יבוא, ומי סלקא טבילותא בנורא. אמר ליה: אדרבה, עיקר טבילותא בנורא הוה, דכתיב וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים. אמר ליה ההוא מינא לרבי אבינא: כתיב ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ, מאי רבותייהו. אתון נמי ערביתו בהדן, דכתיב כל הגוים כאין נגדו. אמר ליה: מדידכו אסהידו עלן,

⁷⁵ משל זה הוא ענין נפלא להבין בענין פוקד עון אבות על בנים, כי נמשך הפורענות מן האב אל הבן. וכן המשל מן מאזני צדק אבני צדק הוא משל למשפטי הש"י איך הם צדק. וכן צדיק מצרה נחלץ איך הקדוש ברוך הוא שומר את הצדיק ורשע בא תחתיו. כל אלו ממשלות הם דברי חכמה, ומתיחסים אל ממשלות שועלים על שם החכמה שיש בהם כלם הם בדרכי ה' כי לפעמים אוכלים האבות בוסר ושני בנים תקהינה, וזה כשהבנים אווזים מעשה אבותיהם בידיהם (מהר"ל).

⁷⁶ ידענא אלוקימס מאי עביד כו'. פירוש המין היה סובר כי בהשגת שכלו בא להשיג את הש"י ומעשיו. ועל זה השיב כי אין האדם אפשר להשיג את בוראו, כי אם היה השכל יכול להשיג א"כ למה אינו משיג מה שבמדינת הים, הרי האדם הוא שכלי שודאי וברור אם האדם היה שכלי גמור היה משיג הדבר שהוא במדינת הים, כמו הש"י שהוא בשמים יודע ומשיג מה שבארץ כי השכל משיג הכל. אלא מפני שאין האדם שכלי גמור, ומאחר שאין האדם שכלי כ"כ שיהיה יודע ומשיג מה שבארץ, איך יהיה האדם משיג מה שבשמים שהם נבדלים מן האדם. ולפיכך נתגה שהם מדברים וירצו להשיג מעשה הש"י הבל הם אומרים. ונזכר בתלמוד נגד אותם שהם גוזרים על מעשה הש"י ואומרים שאי אפשר שיפעל הש"י דבר זה כמו אותם שגוזרים ואומרים אי אפשר שיפעל הש"י העולם יש מאין, עד שאומרים שהעולם קדמון דבר זה הבל. שאם היה האדם שכלי היה משיג מה שבארץ מה שהוא רחוק ממנו, כי השכל הוא נר ה' חופש הכל, ומאחר שאין השכל של אדם שכל גמור אי אפשר שיגזור על מעשה על דבר זה כך וכך להכחיש התורה ודי בזה (מהר"ל).

⁷⁷ נראה שר"ל שעיקר החשב אשר נאמר עליו מונה מספר לכוכבים, משום שהוא יתברך נאמר עליו היוצר יחד ללב המבין אל כל מעשיהם, שהוא יתברך משיג הכל ביחד. לא כמו האדם אשר רואה בעין הגשמי, ולכן כאשר יביט אל הדבר שהוא חוזר וסובב לא יכול לספור הדבר (שהי') מפני שראותו שלו אינו בפעם אחד וברגע אחד, וצריך להביט ראשון ואחרון וכאשר אינו מסודר ראייתו אינו יכול להביט. אבל הוא יתברך מפני שראייתו לא בעין גשמי אלא בשכלי ורואה הכל ביחד, ועל זה נאמר מונה מספר לכוכבים. וכל אשר טרחו ומנאו מספר לכוכבים טרחו לעמוד על מספר שלהם בזמנים הרבה זה אחר זה, ועשו סימן בכוכב שלא יטעו במספר הכוכבים. וזה שייך לראייה הגשמי אבל הוא יתברך מונה מספר לכוכבים ר"ל כי מונה מספר שלהם כמו שהוא מונה שאר דבר וזה מצד שהוא יודע הכל וזה פשוט ונכון (מהר"ל).

⁷⁸ פירוש שהקיסר אמר שנמנים אליו הכוכבים שיועד מספר שלהם, כמו שאמרו בעלי תכונה מספר אל הכוכבים, ואמרו שהם כך וכך כמו שמבואר בדבריהם השיב לו שימנה שינוי, והוצרך לשום אצבעו על שיניו למנות שינוי. והשיב אם שינוי שהם בפיו אי אפשר למנות כלל רק אם משיג אצבעו אליו מפני שאין רואה אותם, ואיך יהיה יודע מספר לכוכבים, כי אין כלם נגלים כי יש כוכבים בלא שיעור שאינם נראים ונגלים. ולכן מה שהתפאר שהוא יודע מספר לכוכבים כמו שאמרו בעלי תכונה אינו כלום. ומ"מ פירוש הכתוב הוא כמו שאמר בלשון ראשון, דאם לא כן עדיין קשה מה הוא השבח שאמר הכתוב מונה מספר לכוכבים לכלם בשם יקרא, אם בשביל שאין האדם יכול למנותם שהם נעלמים מן אדם והש"י יכול למנותם, אין זה חדוש אלא לפירוש הכתוב צריך לפי' קמא (מהר"ל).

⁷⁹ היה מקשה כי שני הבריות מורה על חלוף הפועלים, ומכ"ש כאשר יש שני דברים שם הפכים, כי שני הרים הם גוף גדול וגס, והרוח הפך זה דבר דק מאוד.

ונאמר יוצר הרים ובורא רוח מורה, [כי] יש כאן שני פועלים ודברים שהם הפכים אין ראוי לבא מפועל אחד, והשיב לו אלא מעתה גבי אדם וכו' עד ובשעת מיתה כולם נתפייסו, כלומר כיון שאתה אומר שהם הפכים, א"כ אין לומר שני דברים שהם הפכים בשעה שנתפייסו זה נתפייס זה. כי אותם שהם אחד אף רצונם אחד אבל לא אותם שהם הפכים, ואם תאמר ושמה כשאחד נתפייס להמתית אותו השני אי אפשר לקיים אותו כי זה בלא זה אי אפשר, דא"כ אין זה אלקות כאשר אין מחשבתו נעשה (מהר"ל).

⁸⁰ פ"י כי האדם הוא אחד לגמרי, כאשר תראה כי האדם מקושר חלקיו זה בזה עד שהאדם אחד. ואם היה לאדם פועלים מתחלפים האין מתקשרי' ביחד עד שהחלק האחד נכנס בתחתון, ומאחר שהפעולה היא אחת בלתי מחולקת אף הפועל אחד. ותשובה זאת על האדם, שאין לומר שמי שנתן הדבר הזה ההיני הנפש לא נתן הגוף או שאר שני דברים שהם באדם, שאין לומר כי חלק זה שייך לזה וחלק שני שייך לאחר, אחר שמצאנו כי יכנס החלק אחד בשני ואם היה כאן חלוק לא היה נכנס חלק אחד בשני. והתשובה הראשונה על הפעולה שלא יאמר כי הפעולות מפועלים מתחלפים, ושניהם נכונים כאשר תעייין בזה (מהר"ל).

⁸¹ רמז בזה שהמילה לישראל תוספת מדריגה ובפרט המילה על ידו קונה הצורה השלימה כמו שבארנו זה במקום אחר על"י המילה קונה אדם צורה שלימה במציאות הם יוצאים אל השלימות. אבל שיהיו פוחתים ומחסרים מן השלימות זה אי אפשר, לכן אי אפשר למי שהוא שהיה ישראל לצאת מן המדריגה שהיה לו קודם להיות גוי. אבל ההוא אפשר לו להיות יהודי מפני שאפשר לו להיות קונה הצורה אבל אי אפשר להיות יורד מצורתו (מהר"ל).

⁸² ולכן אסור לזרוע ולחרוש, בשביל כי היא לש"י ומאחר שהיא אל הש"י אסור לאדם לעבוד אותה. [ומה שצוה בפרט] לענין זה שהארץ היא של הש"י מפני [כי] היא אחרון ותחתון בכל היסודות וכאשר האחרון והתחתון הוא אל השם יתברך בזה [הכל] שלו יתברך ולכן ציוה בפרט על הארץ (מהר"ל).

⁸³ פירוש שהצדיק הוא בכלל המדינה, ומעניש הצדיק בשביל שהוא חלק הכלל, וכלל המדינה סרחה. ואף על גב שלא נמצא חטא בצדיק מצד הפרט נמצא בו חטא מצד הכלל. ואם מלך רחמן מייסר הגדולי' שהם צורת הכלל שהם עיקר והם הכלל, ולכן היה מייסר יחזקאל שהיה עיקר של ישראל (מהר"ל).

{לט ע"ב}

דכתיב ובגוים לא יתחשב. רבי אלעזר רמי: כתיב טוב ה' לכל וכתוב טוב ה' לקו. משל לאדם שיש לו פרס, כשהוא משקה, משקה את כולו, כשהוא עורך, אינו עורך אלא טובים שבהם. לפיכך כל אחד ואחד כו'. ויעבר הרנה במחנה, אמר רבי אחא בר חנינא: באבד רשעים רנה, באבד אחאב בן עמרי רנה. ומי חדי קודשא בריך הוא במפלתן של רשעים. הכתיב בצאת לפני החלוץ ואמרים הודו לה' כי לעולם חסדו, ואמר רבי יונתן: מפני מה לא נאמר בתורה זו כי טוב, לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים, דאמר רבי שמואל בר נחמן אמר רבי יונתן: מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה, באותה שעה בקשו מלאכי שרת לומר שירה לפני הקדוש ברוך הוא, אמר להן הקדוש ברוך הוא: מעשה ידי טובעין ביים ואתם אומרים שירה לפני. אמר רבי יוסי בר חנינא: הוא אינו שש⁸⁴ אבל אחרים משיש. דיקא נמי, דכתיב שיש ולא כתיב ישוש⁸⁵ שמע מינה. והזנות רחצו וגו', אמר (רבי אליעזר) +צ"ל: אלעזר+: למרק שתי חזיונות, אחת של מיכיהו ואחת של אליהו. במיכיהו כתיב אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה' בי, באליהו כתיב במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות. רבא אמר: זונות ממש, אחאב איש מצונן היה ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו, כדי שיראה אותן ויתחמם. ואיש משך בקשת לתמו ויכה, רבי אלעזר אמר: לפי תומו, רבא אמר: לתמם שתי חזיונות⁸⁶, אחת של מיכיהו ואחת של אליהו.

סימן קר"א וזכ"ה באדו"ם. כתיב ויקרא אחאב אל עבדיהו אשר על הבית ועבדיהו היה ירא ה' מאד, מאי קאמר קרא. אמר רבי יצחק: אמר ליה, ביעקב כתיב נחשתי ויברכני ה' בגלגלך. ביוסף כתיב ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, ביתא דההוא גברא לא הוה מיבריך, שמא לא ירא אליהם אתה. יצתה בת קול ואמרה: ועבדיהו היה ירא את ה' מאד, אבל ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה. אמר רבי אבא: גדול שנאמר בעובדיהו⁸⁷ יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם לא כתיב מאד ובעובדיהו כתיב מאד. אמר רבי יצחק: מפני מה זכה עובדיהו לנביאות, מפני שהחביא מאה נביאים במערה. שנאמר ויהי בהכרית איזבל את נביאי ה' ויקח עבדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים איש במערה וגו'. מאי שנא חמשים איש. אמר רבי אלעזר: מיעקב למד, שנאמר והיה המחנה הנשאר

לפליטה. רבי אבהו אמר: לפי שאין מערה מחזקת יותר מחמשים. חזון עבדיהו כה אמר ה' אלהים לאדום וגו' מאי שנא עובדיה לאדום. אמר רבי יצחק: אמר הקדוש ברוך הוא: יבא עובדיהו הדר בין שני רשעים ולא למד ממעשיהם, אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משום רבי מאיר: עובדיה גר אדומי היה, והיינו דאמרי אינשי: מניה וביה אבא נזיל ביה נרגא⁸⁸. ויך את מואב וימדדס בחבל השכב אותם ארצה. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: היינו דאמרי אינשי, מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא. כי אתא רב דימי אמר: ירך מתוכה מסרחת.

ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עלה על החמה, רב ושמואל, חד אמר: לשם שמים, וחד אמר: לשם עבודה זרה. בשלמא למאן דאמר לשם שמים, היינו דכתיב ויהי קצף גדול על ישראל, אלא למאן דאמר לשם עבודה זרה אמאי ויהי קצף. כדריב יהושע בן לוי⁸⁹. דרבי יהושע בן לוי רמי: כתיב וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם וכתיב וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם, כמתוקנין שבהם לא עשיתם, כמקולקלין שבהם עשיתם. ויסעו מעליו וישובו לארץ, אמר רבי חנינא בר פפא: באותה שעה ירדו שונאיהן של ישראל למדריגה התחתונה. והנערה יפה עד מאד אמר רבי חנינא בר פפא: עדיין לא הגיעה לחצי יופי של שרה, דכתיב עד מאד, ולא מאד בכלל. הדרן עלך אחד דיני ממונות.

⁸⁴ פירוש כי השמחה הוא כאשר יש לו שלימות ואז נמצא השמחה, והש"י רצה בבריאתם מפני שהוא עלת הכל. וכאשר נברא העולם נאמר (תהלים ק"ד) ישמח ה' במעשיו מפני שהש"י רוצה וחפץ במעשיו, ואיך ישמח בהפסד שלהם כמו שאמר מעשי ידי טובעים ואתם רוצים לומר שירה. לכך הוא אינו שש אבל משיש אחרים כי לנבראים אחרים, הרשעים מצירים ומתנגדים להם ובמפלתן ראוי שישישו אחרים וזה מבואר (מהר"ל).

⁸⁵ אין הפירוש שמדקדק בזה, שפירושו שהוא משיש את אחרים וזה אין לומר כלל. אלא ע"כ שמה שהאדם משמח את עצמו ומביא השמחה לעצמו שייך לשון הפעיל שמשיש עצמו, רק פירושו שאין לך לומר כי ישיש דכתיב בודאי פירושו שהוא ישוש בעצמו, דא"כ הו' למכתב ישוש. אלא ע"כ הוא לשון הפעיל וכיון שהוא לשון הפעיל יש לפרש אותו משיש אחרים לגמרי, שאין סברא שיהיה הקדוש ברוך הוא משיש במפלתן של רשעים ואינו מביא ראייה רק שהוא לשון הפעיל (מהר"ל).

⁸⁶ נראה דסברת מחלוקתם, אם בתחלת המעשה יאמר שהתחיל להתקיים זה שנתנבאו עליו. וסבר ר"א תכף בהתחלת המעשה כאשר רוחצו הזונות וזה היה התחלה עד שבסוף לקקו הכלבים דמו, ובהתחלה של המעשה שהוא יאמר שנתקיים הנבואה שנתנבאו עליו. ולרבא בשעת הגמר כאשר המיתו אחאב שזוהו גמר מעשה, אז יש לומר שנתקיים הנבואה שנתנבאו עליו שזוהו גמר מעשה (מהר"ל).

⁸⁷ וקשה ואיך יהיה עובדיה יותר ביראה מן אברהם. אבל פירוש זה, כי גדול מה שנאמר בו, אבל בודאי יראת אברהם היה יותר גדול. כי אברהם היה נקרא אוהבו של הקדוש ברוך הוא, כדכתיב (ישעי' מ"א) זרע אברהם אוהבי, והאוהב אין דרך שיהיה נמצא בו היראה כ"כ שיהיה היראה על פניו וכו' שיהיה נבהל ממנו, כי זה גורם האהבה שהוא אוהב אותו מתדבק ומתחבר אליו מכח האהבה. נמצא כי מה שנאמר בעובדיה שהיה ירא ה' מאוד כי לא היה כל כך באהבה כמו אברהם ודבר זה גורם דכתיב בו אצל (האהבה) (היראה) מאוד שהיה נבהל מיראתו של הקדוש ברוך הוא. אבל היראה אצל אברהם שהיה גדול באהבה אף על גב דלא כתיב בו מאוד היה היראה יותר נחשב.

ועוד תדע להבין כי עובדיה היה דבק בשם יה שממנו מדת היראה כאשר תבין, והיה גר מן אומות העולם כאשר תדע להבין בשביל כך היה ירא השם מאוד, וכמו שאמרנו כי היה יראת השם על פניו ונבהל מפניו אבל מצד הנסיון אינו מדבר, מה שאברהם היה ירא ה' והיה עומד בנסיון, רק שהיה עובדיה תמיד יראת ה' על פניו, והכל נרמז מה שנקרא בשם עובדיה. ומזה תבין מה שאמר מקשאה תלמידו של ר"מ כי עובדיה גר אדומי היה, ובשביל דבר זה כתיב ביה ירא ה' מאוד, כי מלכות אדום כתיב אצלו דחילא ואמתני, וכאשר נתגייר היה דבק בשם יה שממנו היראה הגדולה ודי בזה (מהר"ל).

⁸⁸ מיניה וביה נשדיה ביה נרגא וכו'. פירוש כי האדם קרוב לפעול בעצמו ממה שהוא קרוב לפעול בזולתו, כי הדבר קרוב לעצמו. ולכן היה עובדי מתנבא על אדום כהביא הפורענות על אדום. והיינו דאמר רבי יוחנן מיניה וביה נשדיה ביה נרגא כי רגיל הוא שפורענות יבא על האדם מצד עצמו מפני שהוא קרוב לפעול בעצמו, ואלו ע"י אחרים אין קרוב כל כך לפעול ודבר זה מבואר במקום אחר (מהר"ל).

⁸⁹ פי' כאשר היה מעלה בנו הגדול לע"ז, והוא דבר מגונה להעלות בנו הגדול לע"ז, וזה היה בשביל ישראל שהיו לוחמים עמם. ואם לא היו הם עצמם עושים זה ג"כ לא נחשב כי הם היו סבה למעשה הזה, אבל בשביל שגם הם היו עושים זה נחשבים כי היו ישראל סבה למעשה הזה ולכן ה' קצף גדול על ישראל (מהר"ל).

² עי' ש"ע (ח"מ סי' מג ס"א): הא דשטרי חוב המאחרים כשרים, דוקא בשטרי הלוואה. אבל בשטרי מקח וממכר, אפילו מאחרים פסולים, אלא אם כן (כתב) האיחור בפירוש.

אבל בשטרי מקח וממכר - וכן שטר מתנה (ש"ך), אף דשטר מתנה מסתמא אין בו אחריות ואינו רק לראיה להעמיד השדה בידו, ונגד טענת להד"מ פסק המחבר לעיל סעיף ז' דכשר אפילו במוקדם, מ"מ נפקא מינה באופן שאם איחרוהו בכוונה, שהעדים פסולים. וגם נפקא מינה, שאם שטר מקנה הוא, כיון שחז"ל פסלו להאי שטרא הוי חספא בעלמא ופסול לקנות בו השדה (נתה"מ).

אפילו מאחרים פסולים - הטעם מפורש לקמן (סי' רלט ס"א), דאיכא למיחש שמה אה"כ חזר ומכרה להמוכר, ומוציא אחר כך זה השטר שזמנו אחר אותה מכירה, ויאמר הדריט וזבינית ממך (סמ"ע וש"ך), דמסתמא לא יטול ממנו השטר מכירה שכתב לו, שהוא ללא צורך, דאע"פ שהחזיר לו השטר לא חזרה המכירה או המנחה, עי' לקמן (סי' מ"מ ס"ט). וגם גוף השטר הוא של לוקח, כיון שהוא נותן שכר הסופר כדלקמן (סי' רלח ס"ב), ובע"כ כשרוצה המוכר לחזור ולקחנו צריך לשמור גוף השטר מכירה החדש כמו שאר לוקחים, וגם יוכל הלוקח לומר אף על פי שגוף השטר בידי לא אתננו לך, כיון דבע"כ צריך אתה שטר מכירה מחדש, א"כ תשמור שטרך כמו שאר לוקחים, ואם לא תרצה לא אמכור לך, אבל בשט"ח מאחרים יטול ממנו השטר עצמו ובטל החוב בזה, וגם גוף השטר של לוח הוא, וצריך המלוה ליתן לו גוף השטר כדלקמן (סי' נז ס"א) כיון שהלוה נותן שכר הסופר כדלעיל (סי' לו ס"ז), וכשלא יתן לו גוף השטר כד איירכס ליה, יכתוב השובר סתם וכדלקמן (סי' נד ס"ג) (ש"ך).

פסולים - נ"ל דאם הודיעו למוכר שאיחורו השטר מוכר, כשרים. ולפ"ז מסתמא כשרים עד שיתברר שלא הודיעו (ש"ך).

האיחור בפירוש - ובשטר קנין אינו קונה הקרקע עד זמן הכתוב בו, ואף אם רצה להקנות מיד, אינו קונה בשטר הזה מיד, ויש חולקים דקנה מיד עי' אה"ע (סי' קכז ס"ט) (רע"א).

אין לאחור שום שטר לכתחלה - אם לא שאי אפשר בענין אחר כדלקמן סעיף י"ט ו"ו ושאר דוכתי, דאז הוי כדעביד (ש"ך).

³ עי' ש"ע (ח"מ סי' ל ס"א): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

⁴ עי' ש"ע (ח"מ סי' ה ס"ב): אין דנין בע"ש ובע"ט, ואם הזמינו לבעל דין לבא לב"ד, א"צ לבא. ואפילו הזמינו לבא אחר שבת וי"ט ולא בא, אין קונסין אותו. הגה: ויש מי שכתב דעכשיו בזמן הזה דנין בע"ש ובע"ט משום בטול מלמדים, ודוקא לענין ממון יש להקל, דהפקר בית דין הפקר, אבל בדבר איסור, אין להקל. וי"ל דדוקא דרך אקראי, לפעמים, אבל אין קובעים בית דין בע"ש וע"ט, וכן נוהגין. אין קובעין זמן בניסן ותשרי, למי שאינו בעיר, לבא לדין. אבל אם הזמינו בניסן ותשרי לבא אחר כך, קונסין אותו אם לא בא. הגה: וי"א דאין לקבול בבית הכנסת בניסן, ולא בימים נוראים, אפילו על בני כפרים שבאו למנין, אלא קבעין להו זמנא אחר הרגל, ואם יש דחייה ורמאות, דנין אלתר. ויש מקומות שנהגו שאם התחילו לדון קודם ניסן ותשרי, קבעין זמנא אף בהם, והיכא דנהוג, נהוג. אין דנין בלילה בתחלת דין, אבל אם התחילו לדון דיני ממנות ביום, גומרין בלילה. (וי"א דאם עברו ודנו בלילה, ידיניהם דין).

אין דנין בע"ש כו' - בזה נמי איסור יש בדבר לדיינים לדון אף אם נתפייס הבע"ד לעמוד בפניהם לדון, מפני שצריכים להיות מתונים בדין ובעי"ט ובערב שבת הם טרוזין, וזהו שכתב הרמ"א שבדבר איסור אין להקל, שמה יטעו באיסור מחמת טירדותן, ש"מ דבטירדת הדיינים איירי ולא בכפיית תובע לחוד. וז"ש נמי בדבר ממון יש להקל משום דהפקר ב"ד הפקר, ר"ל אף שיטעו בדין מחמת טירדתו ויחייבו ממון למי שאינו חייב, זהו בכלל הפקר ב"ד, שהבית דין הפקידו בזה ולא חששו לזה החשש משום חקנת ביטול מלמדין (סמ"ע), ודוקא לדון אסור, אבל לקבל טענותיהן ולפסוק הדין אחר השבת וי"ט מותר מצד הדיינים, אלא שאינו יכול לכפות הבעל דין על זה שיבוא (סמ"ע וש"ך), ומשום הכי סיים המחבר וכתב ז"ל, ואם הזמינו לבעל דין כו', ר"ל לקבל הטענות. אי נמי קמ"ל בזה דאף אם אין הדיינים טרוזין כגון שיש להם אחרים שיטרוחו עבורם, מכל מקום הבעל דין אין חייבים לבוא בע"ש, אלא יכולים לדחות הדין עד אחרי שבת (סמ"ע).

ואם הזמינו לבעל דין כו' - אין צריכין כאן לחוש לכבוד הב"ד להגיד התנצלות בפניהם כדרך שכתב רמ"א לקמן (סי' יא ס"א) (ט"ז).

אין קונסין אותו - שיוכל להתנצל ולומר מפני טרדות שבת ויום טוב שכחתי שהזמינו אותי (סמ"ע וש"ך).

אין קובעין - אין קובעין זמן לבוא לב"ד בזמן חשש מגיפה ר"ל באותה העיר, ואם קבעו אין לו לחוש (פ"ת).

בניסן ותשרי - אבל בסיון קובעים מפני שאין בו יום טוב אלא יום אחד ובחוצה לארץ שני ימים, ובערב שבעות פשיטא דאין קובעין שהוא ערב יום טוב וכ"ל (סמ"ע וש"ך), כלומר בניסן ותשרי עד אחר הרגל מפני טרדות המועדות, אבל אח"כ קובעין (ש"ך), וי"א דכל החדש בכלל הרגל לענין זה (רע"א), ו"א שאין להזמין חתן לדין כ"א יום, ז' ימים קודם החופה וז' ימי החופה ושבעה ימים של אחר החופה, ועיקר דלא בעינן כל שבעה ימי משתה וכן כל שאר שמחות מימי סעודת מצוה [כמו ברית וכו'] הכל כפי המנהג וכפי טרדתן

¹ עי' ש"ע (ח"מ סי' מג ס"ז): שטרי חוב המוקדמים, פסולים, שהרי טורף בהם לקוחות שלא כדין. ולפיכך קנסו אותו חכמים, ולא יגבה בשטר מוקדם אלא מבני חורין, גזרה שמה יטרוף בו בזמן ראשון שהקדימו. ואם יטעון הלוה: פרעת, דינו כטוען כן בשאר שטרות. ואם טען: להד"מ, הוחזק כפרן. (וי"א דפסול לגמרי).

ולפיכך קנסו כו' - עיין לקמן (סי' נב ס"א ד"ה ו"א) (ש"ך). ולא יגבה בשטר מוקדם אלא מבני חורין - היינו לומר כשלא לבית דין בשטר כזה לתבוע את הלוה, גובה בו מיד מבני חורין וקורעין את השטר, או שכתבין לו פסק דין על הלוה וממילא טורף אף ממשעבדי מיום שנכתב הפסק דין, אבל אין מוסרים לו השטר שיגבה מהלוה מבני חורין, דהא יש לחוש שיגבה בו ממשעבדי בזמן ראשון (ש"ך), בדרישה דהוא הדין אם לוח עווד מאתת אפי' הב"ח מקרי משועבדים שדיין ג"כ הגזירה שיטרוף אף מאשר שנשעבדו למלוה שהלוה לפניו ואח"כ דחה אותו דאפשר דל"ש כ"כ הגזירה ע"ש (רע"א).

אלא מבני חורין - אפילו אם יקחו הב"ד השטר בידם ולא יתנו לטרוף מזמן ראשון, או שיכתבו ב"ד על השטר, שטר זה לא יטרוף בו כי אם מזמן זה, אפי"ה אינו גובה ממשועבדים משום קנס, כיון דמתחילת כתיבתו היה ראוי ועומד לטרוף בו מזמן ראשון (סמ"ע), ועיקר כדברי הסמ"ע, עי' לקמן (סי' מה ס"ד), דכיון שנתראה פיסולו בב"ד שוב אין לו תקנה, ולפ"ז אם המלוה בעצמו כתב עליו קודם שהראה בבית דין שלא ניתן לטרוף אלא מזמן זה, כשר (ש"ך), דברי הש"ך מיידי דאיכא גם כן עדים שראו בידו מזמן שני, דהוא בעצמו ודאי אינו נאמן אימת מתחיל הזמן שני, דכיון דהוא מוקדם הוי כאילו אין עדים שוב על הזמן אימת היה, והוא אינו נאמן לומר שמיום פלוני התחיל הזמן חדש, אלא ודאי דאיכא עדים. אף אין צריך עדים שראו מסירת השטר, דאפילו יש עדים שראו בידו השטר, יכול לכתוב הזמן שראו העדים בידו, ואחר כך יביא העדי ראה לב"ד ויגבה מזמן ההוא. ואם יש לו מינו, כגון שאין ידוע שהוא מוקדם רק על פיו, נאמן במיגו מאימתי התחיל הזמן שני. ובגוף הדין שכתב הש"ך דמהני כשיכתוב עליו. אין לומר דמיידי שיכתוב למטה מחתימת העדים, דזה אינו, דהרי לא תיקן פסולו כיון שיכול לחתכו ולגבות ממשעבדי מזמן ראשון. וכן אין לומר דמיידי שיכתוב על השטר נגד הכתב או ביני שיטי, דהא עדיין יכול למוחקו, וכן קשה על הסמ"ע שכתב שהבית דין יכתוב, וצריך לומר דכונתו שיעביר קולמוס על הזמן הכתוב בשטר שתהיה הכתיבה עדיין ניכרת, דאם יעשה מחק גמור יפסול השטר, רק יעשה העברת קולמוס בקו על הזמן, ואז לא יסמכו על הזמן הכתוב בשטר רק על הזמן הכתוב למטה, וכשיביא עדים על יום כתיבתו כמל לקמן (סי' מה ס"ט) (נתה"מ).

דפסול לגמרי - אינו ר"ל נפסל לגמרי מכל וכל, אלא אם טוען להד"מ אינו נאמן והוחזק כפרן מכח זה השטר, אלא שאם טוען פרעתי נאמן (סמ"ע), ויש חולקים על הסמ"ע דנפסל לגמרי מכל וכל, וכל זה אף על פי שהעדים כשרים, ודלא כאלה שטעו בזה, אבל מ"מ לכולי עלמא גובה מהלוה כשהוא מודה שהוא חייב או כשיש עדים בזה, וכמו שכתבתי לקמן (סי' נב ס"א ד"ה ו"א) (ש"ך). מ"ש הסמ"ע [סקי"א] בשם מור"ש דלא לגמרי פסול, והמעין בתוס' פרק איהו נשך דף ע"ב [ע"א ד"ה שטר] יראה דלגמרי פוסל ר"י. ואפשר להוכיח מור"ש ממ"ש הטור בשם הר"ר יונה סימן מ"ה סעיף ז', דאפילו במוקדמים נראה לו לדון כן. ולע"ז דהר"ר יונה שם הוא דעה שלישית דמחלק בין טענת להד"מ לטענת פרעת, ולא הביאו הטור שם אלא לענין הרחקת שני שיטין, דיש טעם לדבר משום דאפשר להכשירו במילוי. [אמר המגיה. נלע"ז דברי מור"ש עיקר מדאיכפל הטור [סעיף ח'] למצוא אופן שיהיה השטר מוקדם, ולא כתב בפשיטות דמיידי כגון שהמלוה מודה שהוא מוקדם, דאף שאינו נאמן לפסול הקדים, נאמן הוא על עצמו. אלא ודאי דהכא מיידי שאין העדים פסולים בעיקר ההלוואה, אלא שאין לו דין שטר, וממילא אם טוען להד"מ הוחזק כפרן, אבל אם היה המלוה מודה שהעדים הקדימוהו בכונה, אפילו אם אמר להד"מ היה נאמן. וכן משמע מדברי התוס' [ב"ק] פרק המניח דף ל' ע"ב [ד"ה שטר] דלא הפסיד אלא השטר מתורת שטר, אבל עדות העדים קיימת ואינו נאמן לומר להד"מ כיון שהעדים כשרים. ומפיהם ולא מפי כתבם לא ייגך הכא, תדע דאי לאו השטר שמה יגבה מזמן ראשון היה גובה מזמן שני. ואם אין נראה לומר דמ"ש הטור ובמה יודיע, היינו לסברת ר"ף [ב"מ] מ"ב ע"ב דמפי הר"ר [דף דמשמע דף א לסברת הרא"ש] [איהו נשך סי' ב"ח] קאמר ולענין דינא, ודוק, ע"כ [ט"ז], ואם העדים לפנינו וזוכרין ההלוואה וטוען להד"מ ודאי הוחזק כפרן, דאע"ג דהשטר פסול לגמרי כיון דהעדים כשרים ודאי לא מהימן לומר להד"מ. מיהו לפי מ"ש לקמן (סי' מו סקי"ז) דהיכא דזוכרין שחתמו על השטר בציוו הלוה ה"ל כמי שזוכרין הלוואה, א"כ הכא במוקדם אפילו זוכרין שחתמו על השטר בציוו הלוה מצי טעין להד"מ כיון דהשטר פסול [קצה"ח]. ועיקר כסמ"ע ואפילו בשטר שנתחל מעבדו מוהי לענין פירוש להד"מ. ואף דכל שטר שלא נכתב תתיקון חכמים אינו שטר לענין פרעתי, אבל "מפי כתבם" לא הוי כיון שנכתב בציוו הלוה. אלא בכל שטר העדים אינן מעידין על ההלוואה, רק כיון שמעידין שנכתב בציוו הלוה, אנו עדי מסירה אנו, ועי' לעיל (סי' לט סקי"ג), ועל המסירה אנו סהדי, מה שאין כן כשלא נכתב ונמסר בציוו הלוה, ומעידין הן על גוף הענין, ודאי דהוי מפי כתבם (נתה"מ).

כראות עיני הדיין לפי מנהג אותו מדינה (רע"א * שב"י, פ"ת), וי"א ג' ימים קודם החופה ויום החופה, וי"א שגם נותנים לו ז' ימי המשתה, וי"א שאין קובעין לאבי הבן כל ח' ימים עד המילה וביום שלאחריו, וכן היה נוהג (פ"ת). למי שאינו בעיר וכו' - דקדק וכתב למי שאינו בעיר דאינו מחויב לבוא מעיר לעיר, הא אם הוא בעיר דנין אותו, ואם רצו הבעלי דינים לבוא מעיר לעיר ולדון, שדנין אותו בכל החודש וזולתו בערב יום טוב, דבשאר ימים אין איסור מצד הדיינים (סמ"ע).

ויש אומרים דאין לקבול בבית הכנסת בניסן כו' - עיי' או"ח סימן תקמ"ה ? שסתם המחבר וכתב דמותר לקבול בשביל חובותיו בחוה"מ, ולא כתב עליו הרמ"א מידי. וצ"ל דהתם מיירי בענין דמותר לקבול בניסן כגון שהיה הבעל דין מבני העיר, או שראו ה"ד דחיה ורמאות, ובא ללמדנו שם דאין למנוע מלקבול משום איסור מועד (סמ"ע), הנה גם באו"ח סימן תקל"ט סעיף ג' כתב הרמ"א בהגה, וכן מותר לקבול במשפט בשביל חובותיו כו'. וכתב המג"א ש"ו, וז"ל, הקשה בסמ"ע סימן ה' הא אין קובעין זמן בניסן ותשרי כו', ולא עיין במקור דמוכח דאירי במשפט הגויים, מותר לקבול, ולכן דקדק רמ"א וכתב לקבול במשפט כו', וי"א דקושית הסמ"ע היא על סימן תקמ"ה דשם כתב סתם לקבול בשביל חובותיו בחוה"מ, משמע אפילו בב"ד ישראל, וי"א שדברי המג"א נכונים, כי דברי המחבר בסוף סימן תקמ"ה הוא ג"כ מאותו מקור, ועוד ז"ל דכאן איירי לקבול שצריך לדון עמו וזה אין לעשות דאין מזמנים בימים אלו, אבל באו"ח שם סימן תקמ"ה איירי דלית ליה שום דין רק מבקש לכוף לבע"ה שלו שישלם לו, זה יכול לעשות במועד דהא אסקינן דנין במועד, ואי לא ציית מרחקינן ליה. ואם יש דחיה ורמאות מותר לקבול בניסן ותשרי, ובסמ"ע ס"ק [?] מבואר דאפילו בחוה"מ מותר, ואירע כשבאו לדין חזר הנתבע ותבע להתובע בענין אחר, וטען התובע כאשר אמרו חז"ל נזקקין לתובע תחילה ע"כ יזקקו לו עתה על תביעתו, ואחר המועד ישיב להתנבע על טענותיו כיון שאינו מוחזק לדחיה ורמאות, ושאל השואל מה דינם. והשיב, יש להקל בימי ניסן ותשרי כיון שכבר התחילו לדון, אבל במועד היכא דליכא חשש לדחיה ורמאות צריך להמתין ותיבעתו לתובע משום כבוד ההגה עד אחר החג (פ"ת).

אין דנין בלילה בתחילת דין כו' - ואם נתרצו שני הצדדים לדונם בלילה מותר לדונם, דלא גרע מקיבלו עליהם קרוב או פסול וכו', וכך כתב הרמ"א לקמן (סי' כח ס"ד) לענין קבלת עדות בלילה, ומשום הכי נוהגין לעת עתה להקל לדון תחילת דין בלילה, דמאחר שבא לדין כששולחין אחריו הוה ליה כקיבלוהו. ועוד כשמדליק נרות בלילה ויכול לראות ולהכיר בני אדם, מותר לדון אפילו בתחילת דין בלילה. וכן נהגה לי למעשה לכפותו לדון בלילה אף שהאירוי דולקות (סמ"ע) [נהגה על דברי הסמ"ע "מאחר שבא לדין"] עיין לקמן (ש"ך סי' ז' סק"י), וי"א שבכל ענין אפילו באו לבד לא חשיב קבלה עליהם, וי"א שאם א' הלך לבית דין, ושלאו לשני והוא הגיע מיד, הוה כאילו קבלה עליהם, ואז קשה לסמ"ע ולא לש"ך (רע"א * ח"י, פ"ת), וי"א דדוקא שבאו לבד לדין הוה קבלה, אבל כל שהזמינו לדין לא נקרא קבלה (רע"א), וי"א שבכל אופן איסור לדון בלילה (ש"ך), רע"א * פמ"א, פ"ת), וי"א דלשנים בלילה לא מהני קבלה בלא קנין שתהיה ההודאה בפניהם הודאה בב"ד או לענין קבלת עדות, דלמנין דבעי ב"ד דוקא, אפילו בדיעבד לא מהני בלילה, וכמ"ש לקמן (סק"ב)?, והוה תרתי לריעותא דלא מהני בלא קנין, כמבואר בסימן כ"ב סעיף א' בהג"ה (נתה"מ).

גומרין בלילה - היינו בדיעבד כשאין פנאי לגמור ביום. הא דאמרו גומרין בלילה, פירוש שסיכמו במשא ומתן שלהם ביום. וכל שהסיכמו עליו ביום אם ירצו לחזור בלילה ומתן בלילה סמוך לגמר דין עושין, וכן עיקר, וי"א שאין משא ומתן בלילה כלל אלא צריך שיהיו מוסכמין על כל המשא ומתן. וי"א דהאינא נהוג לגמור בלילה אף שבינים לא גמרו המשא ומתן, ע"ש (פ"ת). וי"א דאם עברו ודנו כו' - וי"א דאין דיניהם דין, וכן כתב לקמן (סי' כח סכ"ד) בענין קבלת עדות שהוא דומה לדין, שאם עברו וקיבלוהו בלילה דאין דנין עליה, מיהו יש לחלק דשאני התם דקבלת עדות בלא דין לאו גמר דין ומעשה הוא, ומשום הכי איסור לדון עליו לכתחילה, מה שאין כן כאן דכבר נגמר הדין (סמ"ע), וי"א דהעיקר דאין דיניהם דין בכל אופן (ש"ך), עיין סמ"ע, ולמעשה כשר בדיעבד, והוא דנין דאינו פסול אלא תחלת דין בלילה גמר דין כשר בלילה וא"כ אם עברו ודנו בלילה נהי דפסול היה תחלת דין דהיינו המשא ומתן, מ"מ גמר הדין דהיינו מה שאמרו איש פלוני אתה חייב זה הוא בכשרות מן התורה דהא גמר הדין כשר בלילה, וא"כ כי עברו ודנו בלילה כשר הדין בדיעבד (קצה"ח), וי"א דקבלת עדות דבעי ב"ד דוקא, מבואר בהדיא בקרא דאין להן דין ב"ד על ראיית לילה ופסול דיעבד, מה שאין כן דין בעלמא דלא בעי ב"ד, לא הקפיד רחמנא רק אלקתחילה ולא אדיעבד. וקשה על הקצה"ח, כיון דאין להם דין ב"ד בתחילת דין, ממילא יכולין להחליף טענותיהם ואין ההודאה חשיבה הודאה, וממילא הגמר דין שלהם ג"כ בטל (נתה"מ), ויש עוד ג"מ שאם דיניהם דין, אז קבלת עדות עדות, ואין יכולים לחזור בו, אבל אם אין דיניהם דין, אז אין עדות, ויכולים העדים לחזור מעדותם (פ"ת נוב"י).

עיי' רמב"ם (טומאת צרעת פ"ט ה"ו): אין רואין את הנגעים אלא ביום בין להסגיר בין להחליט בין לפטור, שהרי בכל הענין הוא אומר ביום וביום, ואין רואין לא בשחרית ולא בין הערבים ולא בתוך הבית ולא ביום המעונן לפי

שכהה נראית עזה, ולא בצהריים לפי שעזה נראית כהה, אימתי רואין אותן בשעה רביעית ובחמישית ובשמינית ובתשיעית, בין נגעי אדם בין נגעי בגדים ובתים.

עיי' רמב"ם (טומאת צרעת פ"ט ה"ה): חלל פסול לראיית נגעים שנאמר אחד מבני הכהנים בכהונתם אבל בעלי מומין כשירים לראיית נגעים ובלבד שלא יהיה סומא ואפילו באחת מעיניו, ואפילו כהן שכהה מאור עיניו לא יראה את הנגעים שנאמר לכל מראה עיני הכהן.

עיי' שו"ע (ח"מ סי' ז' ס"ב): ממזר, ואפילו שלשתן ממזרים, הרי אלו כשרים לדון לכל. וכן אם היה כל אחד מהם סומא באחת מעיניו, כשר. אבל הסומא בשתי עיניו פסול.

ואפילו שלשתן ממזרים כו' - הוא הדין בשלשה גרים שאמן מישראל דכשרים לדון ישראלים (סמ"ע).

סומא באחת מעיניו כשר כו' - פירוש אפילו בתחילת דין (סמ"ע).

בשתי עיניו פסול - דכיון דלכולי עלמא בלילה אסור לדון, ולזה ביממא לילה הוא (סמ"ע), אם היה שפוי בתחילת דין ונסמא קודם גמר דין, לדעת הסמ"ע כשר לגמור הדין, דאף בלילה גמר דין כשר, אבל י"א שפסולו משום שהוקש לראיית נגעים ואז פסול הוא אפילו לגמ"ד מגזירת הכתוב. ועיקר למסקנה דלגמור כשר ורק התחלה פסול. ואם ימאן השני יש לכופו על זה (פ"ת), וי"א דבדיעבד כשר (ש"ך), לפי דעת הסמ"ע כשר בדיעבד. וכן פתוח בתחילת דין ונסמא בגמר דין מותר (נתה"מ), אם אינו סומא ממש רק שכהה שתי עיניו, דהיינו שחלש ראות עיניו אך יכול לראות, לכ"ע יכול להיות דין (פ"ת).

עיי' רמב"ם (טומאת צרעת פ"ט ה"ב): אף על פי שהכל כשירין לראות נגעים הטומאה והטהרה תלויה בהן, כיצד כהן שאינו יודע לראות החכם רואהו ואומר לו אמור טמא והכהן אומר טמא, אמור טהור והכהן אומר טהור, הסגירו והוא מסגירו, שנאמר ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, ואפילו היה הכהן קטן או שוטה החכם אומר לו והוא מחליט או פוסט או סוגר, ב"ד"א כשהיה הכהן סומך על דברי החכם, אבל אם היה הכהן רואה וסומך על עצמו אסור לו לראות נגע מכל נגעים ע"כ שירונ רבו ויהיה בקי בכל הנגעים ובשמותיהן בנגעי אדם כולם ובנגעי בגדים ובנגעי בתים.

עיי' שו"ע (ח"מ סי' רג"ג ס"א): שנים שנכנסו לבקר את החולה וצוה בפניהם כותבין ואין עושין דין, ואם היו שלשה רצו כותבין רצו עושין דין. הגה: להחזיק כל אחד במה שצוה ולדון בכל דברי ספק שנפל בצואה, ואין אחד מן היורשין או מקבלים יכולים לומר לבית דין אחר אזלינן, במה דברים אמורים: ביום, אבל בלילה כותבין ואין עושין דין.

שנים שנכנסו כו' - כבר נתבאר בסימנים שעברו דדברי שכיב מרע ככותבין וכמסורין דמי, והיינו כל מה שמצוה אפילו בפני שנים, או אפילו בינו לבינו כשאין היורש מוכיח בדבר. אבל אין השנים שצויה לפניהן נעשו כדיינים לדון על כל דבר ספק ולהחזיק לכל אחד במה שצויה לפניהן, משא"כ כשצויה לפני שלשה, דאז אפילו לא יחדום לזה אלא שנכנסו מעצמן לבקרו (סמ"ע). הרשב"ם דקדק מזה שכתוב ג' שנכנסו לבקר, דדוקא כשנכנסו ולא נתכוונו להעיד, דאמרין רצו עושין דין, אבל אם נתכוונו להעיד אין עושין דין, והתוס' חולק, ולא פירש בש"ע רמ"א איהו עיקר, אבל בפסוקות עיקר ברמ"א כדברי התוס' (ש"ך * האגודת אזור), ואם רצו כותבין דהיינו שעושין שטר ויכולין לכתוב שעכשיו הוא שלו, דאין לחוש שמא יחזור בו בעודן עסוקין באותו ענין, אבל לא יכולין תיכף לכתוב פס"ד שהוא כבר של זה, שאז אם חוזר השכ"מ הם בגדר חוזר ומגיד (נתה"מ).

כותבין ואין עושין דין - ואם יארע דבר ספק בצואה, ישלחו כתיבתן לפני שלשה דיינים ורצו דינו ביניהם על פי כתב הצואה (סמ"ע).

רצו כותבין ורצו עושין דין - היינו שהם דינים לענין זו על כרחם של בנים, ולא מצי האי למימר איני רוצה לדון לפניכם אלא לפני ב"ד הגדול או לפני ב"ד חשוב בעירי, וזה הן במתנת שכיב מרע והן במתנת בריא מעכשיו אם ימות, והן בנחלה. ויכול להנחיל ולעשות יורש לזה, ועפ"י חלוקת המנחיל עושין דין, ואם רוצה אח"כ לחזור ולומר פלוני בני לא יירש כן תו אינו רשאי, דכיון דהתורה נתן לו כח לעשות אותו יורש הוה ליה יורש גמור בסך זה והדר כשאמר שלא יירש כך לאו כל כמיניה כשם שאינו יכול לומר פלוני בני לא יירש דאין דבריו כלום, אם לא שיאמר אח"כ פלוני בני יירש כך וירבה לאחר וימנע לזה שריבה בלשון יירש כך וכך, אבל חזרה מדבריו הראשונים דהיינו שיאמר על המרובה לא יירש כך וכך לא מהני חזרה כיון דכבר נעשה יורש וכמ"ש. אבל עכ"פ כל זמן שעסוקין באותו ענין יכול לחזור לגמרי מדבריו הראשונים במה שריבה לזה ולומר לא יירש הריבוי, ועיין מ"ש לעיל (סי' קצה ס"ז ד"ה בשאר דרכי), וא"כ הא דעושין דין עפ"י חלוקת המנחיל ע"כ דסליקו מענינא דאל"כ אכתי יכול לחזור במה שהנחיל וריבה לזה, ולמ"ד כל זמן שישושבין א"כ אין עושין דין כיון דיכול לחזור במה שריבה דלא עדיף מקנין (קצה"ח), וי"א דיכול לחזור בו, שכן יכול להנחיל הוא דוקא בכל הנכסים אבל במקצת בעי קנין, אלא כל שאינו תופס הירושה רק אחר מיתה יכול לחזור בו קודם מותו (נתה"מ), במתנות שלנו, מה שדנו קודם דסליק מההיא עניינא לא מהני. אבל לבתר דסליק אף לכתחילה יכולין לדון, אף דיכול לחזור, מ"מ אינו עומד לחזרה (רע"א), אין

הצוואה ניתנת על פי עד אחד אפילו שיהיה חכם ודיין, ואין זכות לומר לירוש שיקבל בחרם שאינו מאמין שהוא אמת מה שאומר העד (פ"ת). ולדון בכל דברי ספק – ואין חוששין שמה חזר בו, מאחר ומדובר שגמרו את הענין, אמנם כל זמן דמצי לחזור בו דיניהם לאו דין כלל, אף על גב דלא הדר ביה אח"כ, אמנם "א שאם דנו ולא חזר בו, דיניהם דין, וכל היכא שידוע שגמר בלבו בדיעה מיושבת למיהב לא חיישין לחזרה עד דאיכא עדים שחזר (קצה"ח).

במה דברים אמורים ביום כו' - כדן שאר דינים שאם רואין או שומעין בעצמן הדבר בעת שראוי לדון, דהיינו ביום, יכולין לדון עליו מטעם דלא תהא שמיעה גדולה מראיה, משא"כ אם ראו או שמעו בלילה, דאז אין זמן לדון בתחילת דין, אזי דין עדים להם ואין עד נעשה דין לדון עליו אפילו ביום (סמ"ע), אפי' אם פירש הש"כ"מ ואמר עדי יהיו דין הצוואה, אעפ"כ לא ידון אחר שהעיד (רע"ה).

¹⁰ עי' שו"ע (ח"מ סי' ז ס"ה): יש אומרים דשתוי יין מותרים לדון דיני ממונות. אין עד נעשה דין, ודוקא עד שמעיד, כגון אם העיד אחד מהדיינים בפני חבריו על מעשה שראה, אינו יכול להצטרף עמהם לדון על אותו מעשה, אבל אם אינו מעיד, כגון שהשליש דיינים ראו המעשה, אפילו כוונת ראייתן בתורת עדות, אם ראוהו ביום נעשים דיינים ודנים על המעשה ההוא, אבל אם ראוהו בלילה, אין דנין על פי עצמן, אבל בעדות אחרים דנין. ואם הוזמנו להעיד, אף בעדות אחרים אין דנין. ויש אומרים שאף בהומונו להעיד דנים בעדות אחרים. (וכל זה בדין דאורייתא, אבל בדבר דרבנן עד נעשה דין).

עד דיני ממונות - אבל איסור והיתר אסור אפילו לא שתי אלא רביעית עד יסור יינו מעליו, מיהו בינונו שלנו יש להקל בשתיית רביעית (סמ"ע), כל שנתן דעתו כבר על הפסק, מותר להורות אפילו באיסור והיתר אפילו אחר ששתי בסעודה גדולה (ט"ז), ו"א דשתי אסור אפילו לדון ועל"פ המחמיר תבא עליו ברכה, ואין להקל כלל, כי איסור דאורייתא הוא לדברי האוסרים כמו הוראה (פ"ת), ויש טעם לחלק שכן בהוראה יכול להורות לבדו ואין צריך צירוף כלל אסור לשתות, אבל בדין דצריך שלשה וזה לא שכח דכל שלשה ישתו וישכרו לא אסור דשנים יזכירו אותו, ואם יראו שדעתו בלתי צלול לרב יינו יזהירו אותו להמתין ולא ימהר לחתוך הדין, אבל יחיד מומחה דין יחיד ודאי דאסור לשתות יין כמו חכם המורה (פ"ת תומים).

אין עד נעשה דין - משום דבעיני עדות שיוכל להזימה, ולא יקבל הזמה על עצמו, ומהאי טעמא כשראו שלשתן ביום דאז אין עליהם שם עדים, מותרין לדון ע"פ ראייתן וכדמסיק (סמ"ע), ואפילו עדים החתומים בשטר נעשה כמי שכבר נחקרה עדותו ב"ד אין יכול להיות דין, דלא יוכל להתקיים בבית דין הזמה דיפסלו למפרע וא"כ לא היה גמר דין לפני ב"ד הכשר (קצה"ח).

אם העיד אחד מהדיינים - פירוש, עם עוד אחד מהשוק (סמ"ע), אם ג' דיינים קיבלו עדות, והלך אחד, וצירפו אחר עמהם, והעידו בפניו העדות שקיבלו, שיכולין השנים להיות גם כן דיינים אף שהעידו לפני השלישי, ואין שייך לומר בזה אין עד נעשה דין. והטעם, דבשלמא בעדות שהעידו על ראיית המעשה, שלא היו ב"ד בשעת ראייה, כגון ראוהו שנים או ג' בלילה, כשהן נעשין דיינים היה הן נחקרין עדותו ב"ד אין עדותן, שייך לומר אין עד נעשה דין, או מטעם דעדותן היו עדות שאי אתה יכול להזימה, כיון שהן דנין על פי עדותן, מה שאין כן הכא שאותן השנים לאו מצד עדותן הן דנין, רק מכא העדות שקיבלו ושמעו מאחרים, ודמי להא דסימן ל' סעיף "ב שאחד מכל ב"ד מצטרפים. דשנים שבאו מב"ד תורת ב"ד עליהן, ונאמנים מטעם ב"ד ולא מטעם עדות, וכן בקיום, וכן בפסק דין כשמת אחד מהן כותבין וחד ליתוהי. ואם כן כשב"ד אחר דנין על זה הכתב ומקבלין הכתב בתורת ב"ד ודנין עליה, כן יכולין אותן הדיינים לבדו לשלישי שידון עמהם על אותו הכתב קבלת עדות שכתבו אלו השנים וכתבו וחד ליתוהי, כי השלישי שרואה המעשה ב"ד, דן עפ"י מעשה ב"ד. ולפי זה אם יכולין לדון אלו השנים בצירוף הג', כשכותבין אלו השנים בכתב קבלת עדותן, כמו כן יכולין להגיד בפיהן ונאמנים מטעם ב"ד, דהא יכולין לכתוב מה שאמרו בפיהם ויהיו נאמנים מטעם ב"ד, ולא יהיה כתבן עדיף מפייהם. ואפשר דכשמגידין לפני השלישי, [אין צריך] לצרף עמו עוד שנים כמו בשעת קבלת עדות, דאין זה מטעם עדות להיות נידון כקבלת עדות לצרף שלשה, וכששומע השלישי מפייהן היו כרואה בכתבן, כיון שיכולין לכתוב (נתח"מ).

בפני חבריו - כן צ"ל. פירוש, בפני ג', דקבלת עדות מיקרי דין ובעיני ג' (סמ"ע).

שהשליש דיינים - ודוקא שלשה אבל שנים לא וכדאיאת בשו"ע סימן ר"ג (סעיף א'). יחיד מומחה אף על גב דיכול לדון ביחיד אבל אינו יכול לדון עפ"י ראייתו משום דאינו נאמן לעדות יותר מהדיוט ויכול הבע"ד דין להכחישו ולכן אינו יכול לדון על פי ראייתו לחודיה כי אם על פי שנים עדים יקום עמו. והיכא דאיכא אחר עמו משמע דיכול לדון אם הוא מומחה (קצה"ח).

אפילו כיוונו ראייתן בתורת עדות כו' - ואף על פי דלקמן (סי' לו סק"ג?) העלית דבכוונה לחוד הוי עד אף על פי שלא העיד אח"כ, היינו רק לענין דאם נמצא אחד מהן קרוב או פסול כל העדות בטלה, משא"כ לענין שלא יהיה דין, בנתכין להעיד לחוד לא נפסל (ש"ך), הרשב"ם דקדק מזה שכתב ג' שנכנסו

לבקר את החולה וצוה בפניהם כותבין ואין עושין דין, דדווקא כשנכנסו ולא נתכוונו להעיד, אמרינן רצו עושין דין, אבל אם נתכוונו להעיד אין עושין דין, והתוס' חולק, ולא פירש בשו"ע ורמ"א איזה עיקר, אבל בפשטות עיקר ברמ"א כדברי התוס' (ש"ך * האגודת אזוב).

אם ראוהו ביום כו' - דאז אמרינן לא תהא שמיעה גדולה מן הראיה, ודנין על ראייתו אפילו אחר כמה ימים כמו על שמיעתו, משא"כ כשראו בלילה דאז לא מהני שמיעה, לא מהני ג"כ הראיה לדון עליה עד שיעידו לפנין אחרים (סמ"ע), "א דה"ה אם ראוהו בשבת ויום טוב אינם נעשים דיינים אף על גב דאינו אסור לדון אלא מדרבנן, וצ"ע לדינא (ש"ך), ועיקר שנעשה דין בראוהו בשבת וי"ט (קצה"ח).

אבל בדבר דרבנן עד נעשה דין - עי' לקמן סי' מו ס"ז, שעד הרואה (פירוש בלילה) נעשה דין בקיום שטרות שהן דרבנן, ועיין שם כמה פרטי דינים עוד מזה (סמ"ע).

¹¹ עי' רמב"ם (סנהדרין פ"א ה"א): הוב"ד לעיל הערה 1.

¹² ורש"י פי' שלא יאמרו שלכן קדמו, שהיה שותף האדם בכל הנבראים. ודבר תימה כי מה הוא האדם שיאמרו שהוא שותף במעשה בראשית, ועוד כי עדיין יאמרו כי המלאכים היה לו שותף והם נבראו ביום ה', וכי אין כח למלאכים כמו אל האדם אשר אמרו עליו מה אנוש וכו'. ואם יאמר כיון שלא נבראו המלאכים ביום ראשון שוב אין לומר שותף היה לו, א"כ יהיה האדם נברא ביום ב' לומר נברא אחרון דבר זה, כי האדם נברא אחרון בשביל שהאדם הזה משלים [מעשה] בראשית, והאדם מקשר העולם עד שהוא אחד לגמרי כי התחתונים בפני עצמם [והעליונים בפני עצמם], והאדם הוא שנברא מן העליונים [ומן התחתונים], הרי האדם מחבר העליונים והתחתונים עד שהעליונים ותחתונים נעשו לאחד, ואין עוד עליונים בפני עצמם והתחתונים בפני עצמם. ומפני כך נברא האדם אחרון, כי הדבר שהוא מחבר הכל ראוי שיהיה האחרון, כמו מי שהוא עושה חלק אחד (ואחד) ואח"כ עושה עוד חלק אחד ואחר כך מחברם עד שהכל נעשה אחד. ואם היה האדם נברא ראשון, הרי לא היה זה בריאותו שיהיה נברא לחבר ולקשר הכל. וידוע כי הפועל שהוא אחד יבא ממנו פעולה אחת, ודבר זה הסכימו עליו הכל וכמו שאמרו לפני זה ומה שנברא האדם יחיד שלא יאמרו הרבה רשויות הם. כי אם לא היה נברא האדם יחיד רק הרבה וכל העולם נברא בשביל האדם, וכאשר יש יותר מאדם אחד אם כן אין העולם אחד, ולפיכך היו אומרים כמו שהעולם אינו אחד (אחר כך) [ג"כ] הפועלים הם יותר מאחד, כי לעולם מפועל אחד יבא פעולה אחת. וכאשר הפעולה אחת גם כן הפועל אחד, כי הפעולה מתייחס ודומה אל הפועל. ודבר זה הסכימו עליו הכל, כמו שנמצא בדבריהם שהאריכו בזה טענות עצומות אך יבא הרובי מן הפועל שהוא אחד, ור"ל התירו הקושיא כמו שכתבנו לפני זה, ויעיד על זה התורה כי לכך נברא האדם אחרון כדי שיהיה האדם מקשר העולם עד שהעולם הוא אחד, כמו שראוי שיבא פעולה אחת מפועל אחד.

וקאמר דבר אחר שיכנס לסעודה מיד, כי האדם מצד עצמו הוא הבריאה השלימה מצד עצם הבריאה, שהרי נברא האדם בצלם אלקים, דבר כמו זה אין ראוי שיהיה חסר. ולפיכך נברא אחרונה ולכן נברא הכל ראשונה והאדם באחרון כדי שימצא הכל מוכן ולא יחסר דבר. וקאמר עוד דבר אחר שיכנס למצוה מיד, פי' שהאדם לא נברא אלא לעבוד הקדוש ברוך הוא. לפיכך נברא אחרונה שיכנס למצוה מיד.

ואלו ד' פירושים מפני שכל מעשה וכל פעל יש לו ד' סבות משל זה הבית*) הוא העץ שהוא חומר הבית [ובלא זה] לא היה אפשר שיהיה נעשה [בית] הסבה השלישית הוא הצורה שבלא צורה אף אפשר שיהיה נעשה הסבה הרביעית התכלית שאם לא היה תכלית הבית לדור שם לא היה נעשה, וכן כל מעשה יש לו ארבע סבות אלו כאשר ידוע, ולכן נכנס אלו ד' בדברים נברא האדם אחרון. הראשון שלא יאמרו שותף היה לו במעשה בראשית, סבר כי מה שנברא האדם באחרונה דבר זה מצד הפועל, כי מפני הש"י שהוא סבה אל האדם ומצד הפועל ראוי שיהיה נברא אחרונה שהפועל הוא אחד, ומן הפועל שהוא אחד ראוי שיהיה פעולה אחת, ולכן נברא [אחרון] שתהיה הפעולה אחת כמו שמבואר למעלה שלא יאמרו שהם שתי רשויות והיה לו שותף במעשה בראשית. ומה שאמר שאם בא להתגאות יאמרו לו יתוש קדמך, סובר כי נמשך דבר זה אל החומר שהוא סבה שנייה כי מצד החומר של אדם שממנו נמשך החטא אל האדם וזה שלא נמצא בכל ב"ח, ולפיכך מצד החומר שהוא סבה אל בריאת האדם כמו שאמרנו היה נברא [האדם] באחרונה. כי מצד החסרון שבאדם שהוא בעל חטא יש כאן המלכה ועצה שאין ראוי לו הבריאה, ומצד זה נברא האדם באחרונה. כי כל הנבראים לא היה בהם המלכה חוץ מן האדם, וכל זה מפני כי האדם הוא בעל חטא וכל דבר שאין בו המלכה נברא ראשון, כלומר דבר זה בודאי ראוי לו ולכן הקדימו, אבל האדם מפני שצריך המלכה עם המלאכים כמו שיתבאר אח"כ, כי בשביל זה נמשך עם המלאכים ואין פשוט כ"כ בריאת האדם, ולכן נברא האדם אחרונה וזהו נמשך אל החומר [כי בו] החטא.

ועוד פירושו כי האדם הוא יותר מורכב מן שאר בעלי חיים, כי שאר בעלי חיים כאלו היה הכל חומר, אבל האדם שיש בו דעת וחכמה הוא מורכב משניהם מגוף ושכל, והפשוט הוא קודם המורכב. ולכן אומרים לו יתוש קדמך, לפי שהיתוש הוא פשוט שכל ב"ח יהיה מה שיהיה נחשב חמרי וא"כ הוא פשוט

14 ר"ל כי הש"י שרוצה לבטל את הבריאה, בדבר קל הוא מבטל אותם בניגוע קטנה שהוא נוגע בהם ומתקרב אליהם שורף אותם, ואצבע קטנה הוא נגיפה קטנה כמו שאמרו (שבת י"ג א') אפילו באצבע קטנה לא נגע ב'י. ואל תתמה כי איך שייך שריפה אצל הנבדלים מן הגשם ולא שייך הפסד בזה. כי אין זה קשיא כי כל דבר שנתהוה שייך בטול בריאתו ממנו הוא הפסד ולכן אין זה קשיא כלל. ואל תתמה כי הש"י יודע הכל ויודע שיקטרונו על האדם והלמה בראם, כי אין זה קשיא כי הדבר שנמצא בפעל המעשה יותר משובח מפני שהוא נמצא בפעל, ומפני שהוא יתברך בפעל לגמרי לכך הכל נמצא בפעל אם לא שנמשך מן הפעולה דבר שאינו ראוי להיות נמצא, ודבר זה אין ראוי לו הפעולה. ולכן ברא הש"י המלאכים אשר מקטרגים ובטלם, והיה מה שהיה מבטל את המלאכים בפעל, וזהו יותר כאשר נתבטלו בפעל ממה שלא היו נבראו כלל. ואם אתה רוצה לומר כי זה מה שבראם ומה שמבטלם הכל הוא שכל, והאדם הוא משיג כן והכל שכלי בריאתו המלאכים ובטולם, והדבר שהוא מצד השכל נאמר עליו שהיה כן כמו שהתבאר ענין זה בכמה מקומות הוא נכון ג"כ. אבל אין צריך אל זה, רק כי לפי מה שנאמר נעשה אדם בצלמנו שהאדם ראוי אל המלכה היה דבר זה בפעל (מהר"ל).

15 ור"ל כי כת ג' שנבראים מן הש"י קרובים הם אל הש"י שהוא פשוט, לכך הם נמשכים אחר הש"י ורצונו ולכך אמרו הראשונים אמרו ולא העילו עשה בעולמך מה שאתה רוצה כי מצד הכת [הג' ג"כ] לא היה ההסכמה על האדם, מכל מקום הם נמשכים אחר רצון הש"י ומצד זה נברא האדם. כי כבר אמרנו כי אי אפשר שיהיה נברא האדם שיש לו מהלכים בין העליונים, אף כי האדם הוא בארץ מ"מ יש לו מקום בעליונים ג"כ, אם לא שיתאחדו עמו העליונים ויסכימו על בריאתו וההסכמה הזאת היה לכת שלישית מטעם אשר אמרנו. ועוד יש לך לדעת כי השלישי תמיד הוא שאינו יוצא מן הישר ראשון ושני נגד, כי הימין והשמאל שהם יוצאים מן הישר אשר הוא מדת הש"י וכמו שביארנו במסכת שבת (פ"ח א') אצל בריך רחמנא דהייב לן אוריין תלתאי כו'. ולפיכך כת ראשונה וכת שניה אינם נמשכים לרצון הש"י הוא הישר בעצמו, והוא אשר היה רוצה בבריאת האדם, לכך היו מקטרגים על הבריאה. אבל כת שלישית אף כי יש קטרוג על האדם הכת הזה נמשך אחר רצון הש"י, כי השלישי הוא הישר והוא נמשך אחר הש"י שהוא הישר בעצמו, ומצד זה נברא האדם. וכאשר הגיעו לדור הפלגה ולדור המבול אמרו ולא יפה אמרו הראשונים, כי אף כי כת שלישית לא היו מקטרגים אמרו ולא יפה אמרו הראשונים מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו, והשיב להם הקדוש ברוך הוא כי עד זקנה אני הוא וכו' כי יש לו מדת הפשיטות לגמרי מאריך אפו ואמר עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול, כי יבא ויגיע השעה שיהיה נברא אדם שהוא כמו אברהם יצחק ויעקב משה דודו צדיקים ובשבילם ברא הש"י עולמו. וזהו פירוש המאמר הזה שבא להודיע כי האדם לא היה ראוי לו הבריאה מצד מעשיו והוא חוטא, אם לא מצד הש"י אשר הוא ארך אפים. ומדה זאת הוא אל הש"י מצד הפשיטות, כי האדם אין לו מדה זאת ואינו מאריך אף, אבל הש"י שהוא פשוט בתכלית הפשיטות נמצא בו המדה הזאת ואין להאריך.

ועוד יש לפרש כי בודאי כמה רשעים בעולם [ואם] העולם נדון אחר הפרט מן האדם אין ראוי לעולם הבריאה, אבל מצד הכלל ראוי לו הבריאה, כמו שאמרו (שבת י"א ב') את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם שכל האדם לא נברא אלא בשביל לצוות לזה כמו שבארנו במסכת שבת בפרק במה מדליקין ובמסכת יומא בשביל צדיק אחד נברא העולם. וכת ראשונה וכת שניה בשביל כי הראשון והשני אינו כלל אחד, רק הכלל הוא בשלשה, שכן תמצא בכל דבר שאין לו צירוף לשנים רק לשלשה הן לזמן הן לכמה דברים שהשלשה הם כלל אחד ואגוד, ולכן כת ראשונה ושניה שאין נקראים כלל ואינם שייכים אל הכלל, היו מקטרגים על האדם כי מצד הפרט אין ראוי הבריאה לאדם כי יש בהם רשעים ולכן היו מקטרגים. ויש לפרש מה שהושיט ביניהם אצבע הקטנה ושרפם, כי האצבע הקטנה הוא כנגד האדם שהוא הקטון נגד מלאכי מרום, וכמו שביד יש אצבע גדולה ויש אצבע קטנה והכל נעשה אגודה אחת ביד, ואם לא היה האצבע הקטנה היה היד חסירה וזהו הסבה שאי אפשר שלא יהיה (הנברר) [הנברר] להשלש העולם, אם שהאדם הוא קטון ביותר הרי הוא נברא להשלים, ולפיכך אצבע קטנה היה מתנגד להם ושרפם. וכאשר ברא כת שלישית שהשלישי על ידו נעשה לא אגוד שאין אגוד פחות משלשה, ומצד זה ראוי שיהיה נברא האדם כי אף אם יש חוטאים מ"מ יש בכלל העולם צדיקים ג"כ, ולכן מצד זה היה נברא. ומ"מ נמצא בזמן מן הזמנים שכל העולם רשעים ואין כאן צדיק שראוי שבשבילו העולם עומד, כמו בדור הפלגה ודור המבול, שאף שהיה נח היה אמרו (לקמן ק"ח א') אף על נח נגזרה הגזירה, לכך כשהגיעו לדור המבול ולדור הפלגה אמרו ולא יפה אמרו הראשונים וכו' כי אז הכלל היו חוטאים, לכך אמרו ולא יפה אמרו הראשונים. ואז אמר הקדוש ברוך הוא כי עד זקנה אני הוא וכו', כלומר כי אתם אין כח שלכם כולל כל העולם, אבל הש"י שברא כח כללי שהוא כולל כל העולם ביחד, ומפני כך אף אם אין בדור צדיק שראוי שיהיה הבריאה בשבילו יש בדור אחד בעולם הצדיק שהבריאה בשבילו. ולכן אמר כי עד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול כי הוא יתברך כולל כל העולם ובשביל צדיק אחד בעולם נברא העולם,

הפשוט הוא ראשון למורכב. ואין להקשות הרי אדרבא זה נחשב מעלה שהרי יש באדם השכל, אין זה קשיא כי דברנו כאשר אין האדם קונה על ידי התורה ומצות מעלה עליונה נבדלת, והוא רוצה לסמוך [על] מה שיש בו השכל האנושי, ואין דבר זה נחשב לכלום, ואז יש לומר אליו כי אדרבא היתוש קודם וראשון לאדם מפני שהוא פשוט המעלה יותר ראשון למורכב. אבל אם הוא בעל תורה ומצות אז קונה נבדלת, והוא קונה מעלה נבדלת נבדל מן החמרי לגמרי עד שהוא נבדל לגמרי והוא יותר קודם אף מן המלאכים. וכך אמרו במדרש (ב"ר פ"ח) אם זכה אומרים הרי קודם אתה אף למלאכים שנאמר רוח אלקים מרחפת על פני (האדמה) [המים] זה רוחו של משיח, ואם אין זוכה יתוש קדמו (איו) שנאמר אחור וקדם צרתני. ובאור זה כמו שאמרנו, שאם אין קונה מעלה הנבדלת על ידי תורה ומצות, היתוש קודם לפי שהוא פשוט והפשוט קודם. אבל אם זוכה וקונה מעלה נבדלת, ובהו הוא פשוט לגמרי כאשר שלו מעלה אלקית נבדלת, והוא קונה מעלה נבדלת יותר אף מן המלאכים, כי להם לא נתנה התורה שהיא השכל האלקי הנבדל לגמרי. אבל כאשר לא קנה התורה והמצות, יתוש קדמו כי הפשוט יותר ראשון למורכב. ועוד כי המורכב אין לאחד [מהם] מציאות [שהורכב] מהם בשלימות, שכן ענין המורכב משני דברים שכל אחד אשר מורכב מהם אין לו מציאות בשלימות לכך אומרים יתוש קדמך. וגם זה מצד החומר, כי לשאר בעלי חיים יש להם הגוף והחומר כראוי בשלימות, אבל האדם אשר [מורכב] מגוף ושכל, מאחר שהוא מורכב משניהם אין לו אחד מהם בשלימות. ולפיכך אם בא להתנאות מצד עצמו, אומרים לו יתוש קדמך, אבל כאשר יש לו תורה ומצוה הוא קודם אף למלאכים ויש לו פשיטות יותר, והבן הדברים האלו.

ולמאן דאמר שיכנס לסעודה מיד, כי האדם מצד צורתו הוא השלם בנבראים כי הוא נברא בצלם אלקים כדכתיב בקרא (בראשית א') ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים עשה האדם, וכיון שכן ראוי שיהיה האדם שלם בכל ולא יהיה חסר, ומפני כך נברא באחרונה שלא יהיה האדם חסר. ומי שאמר שיכנס למצוה מיד, אמר כי מה שנברא האדם באחרונה בשביל שיהיה עובד הש"י אל תכלית זה נברא כדכתיב (קהלת יב) את האלוקים [ירא] ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, ואמרו (שבת י"א ב') כי כל האדם לא נברא רק בשביל זה, ולפיכך נברא האדם באחרונה שלא יהיה אף רגע אחד בלא מצוה ויכנס לשבת מיד. כי השבת הוא שקול כנגד כל המצות, שכן פירש רש"י זכור לברכה בפרשת שלח לך מיסודו של רבי משה הדרשן כמו שמבואר שם.

ויש ליישב פ' רש"י דודאי אי אפשר לטעות לומר שיש שותף להקב"ה במעשה הבראית אפילו למאן דאמר שנבראו המלאכים ביום ה', שודאי אלו נבראו ביום א' קודם שאמר וארץ אמו שברדש (ב"ר פ"א) אם נבראו המלאכים ביום א' היו אומרים מיכאל היה מותח בדרום וגבריאל מותח בצפון, ור"ל כי הקיע יש בו דרום וצפון ומיכאל מתיחס אליו צד דרום כמו שידוע, וכן גבריאל בצד צפון כמו שידוע, ומפני כך היו אומרים שותף היה לו במעשה בראשית, ואם היו שותפים המלאכים בדברים שהם בעליונים שהם מתיחסים אליהם [בודאי הין] פועלים בתחתונים, ולפיכך ביום [ב'] נבראו המלאכים ולא ביום א'. אבל האדם שהוא מלך בתחתונים אם לא היה נברא בסוף בראשית היו הבריות אומרים מאחר שהוא מלך נברא [העולם]. ואין הפ' ננעשה לו שותף לפעול כי מה הוא האדם ואפילו דבר קטון ממעשה בראשית אינו יכול לברא, מ"מ מה שהיה מצרף כחו ורצונו אל בורא עולם הוא [שהיה] פועל עם כחו של הקדוש ברוך הוא ח"ו, ולא היה פועל העולם רק רצון האדם היה מצורף אל פעל הש"י ולכן נברא האדם אחרון ופירוש נכון הוא [זה אבל אין צריך כלל אליו] (מהר"ל).

13 המאמר הזה בא לבאר הכתוב שאמר נעשה אדם בצלמנו, ועיקר פירוש הכתוב מה שאצל האדם כתיב לשון נעשה (ואם) [ולמה] היה צריך המלכה הזאת. וזה בשביל שהאדם ג"כ מן העליונים, ואם היו מתנגדים לאדם אין זה ראוי, שהש"י ברא הכל בשלום. ויש לאדם בחינה שאין דומה לעליונים כאשר הוא חוטא, ומצד בחינה זאת יש לאדם מקטרגים מן העליונים על בריאתו. רק שהש"י מאריך אפו אם הוא חוטא וכמו שאמר ז"ל (ב"ק נ' א') אם האומר הקדוש ברוך הוא ותן ויתרו לו חייו רק דמאריך אפיה וגבי דליה.

והמדה הזאת שהוא מדת הפשיטות שאינו ממחר לבעוס ומאריך אף, ובמדה זאת ברא הש"י את האדם, שנושא וסובל מעשיו דהיינו חטאו כמו שהתבאר. ולכן כאשר ברא כת ראשונה אמר להם נעשה אדם בצלמנו והראשון והשני שהם יוצאים אל הקצה. ובודאי אף כי העליונים אינם חוטאים ואינם מתנגדים אל השם יתברך, מ"מ אין מדרגתם שוה כי יש שהוא קרוב אל הש"י ויש שאינו קרוב אל הש"י, ואשר הם קרובים אל הש"י אינם מקטרגים על מעשיו, והכת אשר אינו קרוב אל הש"י מקטרג על מעשיו. וזה שאמר ברא כת ראשונה ואמר להם נעשה אדם בצלמנו וכו', כי כת ראשונה ושניה אינם קרובים אל הש"י כי הם יוצאים מן השווי שהוא פשוט, ואלו השלישי שהוא האמצעי בין השלשה הוא השוה ויש בו הפשיטות כמו שהתבאר במקום אחר. ולפיכך כת ראשונה ושניה בפרט היו מקטרגים על האדם שלא יהיה נברא, כי האדם אין ראוי לו הבריאה מצד הרשעים, ולפיכך אמרו מה אנוש כי תזכרנו וגו' (מהר"ל).

ואם בדור זה הם רשעים יהיה הצדיק בדור אחר ופירוש נכון הוא אבל פירוש הראשון הוא עיקר ובורו כאשר תבין (מהר"ל).¹⁶ פירוש כי לשון הקודש ושאר לשונות לא היו ראויים לו, כי לשון הקודש הוא לשון פרטי וכן ע' לשונות, ולשון הקודש מצטרף בענין זה אל ע' לשון, והרי האדם בשביל שכולל היה כל לשון שהיה יוצא ממנו לא היה ראוי לו לשון פרטי. אך היה לו לשון ארמי אשר אינו לשון ולא נתן לשון ארמי לאומה פרטית, ונתן לכשדים אשר עליהם נאמר הן ארץ כשדים עם לא היה, והדבר הזה בארנו במקום אחר כי אין כאן מקומו. ומצד אשר אדם היה כולל כל ע' לשון לא היה לו לשון פרטי כללי, וכל הלשונות הם מחולקים פרטיים לכך נתן לו לשון ארמי לפי מה שהוא האדם שאין ראוי לו (שום) רק לשון ארמי (מהר"ל).

¹⁷ פירוש כי מנהיגי הדור ודורשי הדור יש להם סדר מן האדם הראשון, ובמדרש בפרשת כי תשא (שמות ל"ה) ראו קרא ה' בשם בצלאל הה"ד מה שהיה כבר נקרא שמו אמר הקדוש ברוך הוא מי שהתקנתיו מראש שיעשה המשכן כבר קראתי לו שם מהו ונודע אשר הוא אדם עד שאדם הראשון מוטל גולם הראה לו הקדוש ברוך הוא כל צדיק וצדיק שעתיד לעמוד ממנו יש שהוא תלוי בראשו של אדם ויש שהוא תלוי במצחו ויש בעינו ויש בחוטמו ויש בפיהו ויש באזנו ויש במלתיו זה מקום הנזם ותדע לך בשעה שהיה איוב מבקש להתוכח עם הקדוש ברוך הוא ואמר מי יתן ידעתי ואמצאהו אערכה לפניו משפט הקדוש ברוך הוא משיבו אתה מבקש להתוכח עמי איפה היתה ביסדי ארץ מהו איפה אמר רבי שמעון בן לקיש אמר לו הקדוש ברוך הוא איוב אמור לי האיפה שלך באיזה מקום היתה תלויה בראשו או במצחו או באיזה אבר שלו אם יודע אתה באיזה מקום היתה איתך אתה מתוכח עמי הוי איפה היית. ור"ל כי אדם הראשון שהיה אדם ראשון, ממנו היה סדר כל אותם שהם ראשון לדור. כי הפרנסים והדורשים הם הראשונים, ולפי מעלת האיברים שהיו ראשונים ועיקר באדם כך היה בעולם יש חשובים ועקר, ומזה מתחייב פרנס או דורש שהוא יותר עיקר. עד שכל הפרנסים והמנהיגים מסודרים מן אדם שהוא בריאה ראשונה אל כל העולם, וממנו היה סדר אותם שהם ראשונים ועיקר בכל דור ודור. עד כי זה דומה לעין זה לפה זה ללב מן אדם הראשון, עד כי כלם הם כמו אדם אחד. וזה סדר העולם, כי ראוי שיהיה כל העולם אשר יצאו מן אדם הראשון מתיחסים אליו עד שכלם הם כמו אדם אחד שבאו ממנו, כי מפני שהאדם הזה היה ראשון ראוי שיתחייב ממנו אותם שהם ראשונים, וזה שאמר שהארה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ומנהיגו (מהר"ל).

¹⁸ באו לדקדק על לשון ויתחבא, שפירושו כי היה מסלק עצמו מן הש"י עד שהיה נחבא ממנו, ואל"כ איך אפשר להתחבא מן השכינה יתברך, אבל ר"ל כמו שאמרנו שהיה מסלק עצמו מן השכינה, ולכך אמר לו איכה, כלומר אנה פנית וסלקת עצמך ממני. וסבר רבי יצחק כי מושך היה בערלתו, כי הערלה הוא כסוי וסתומה והבדל, וכך משמש לשון ערלה בכל מקום שהוא לשון סתימה והבדל. ולפי פירוש זה כי סבור היה כי העולם התחתון הוא נוהג על פי טבעו כאשר ברא הש"י שיהיה העולם נוהג, ולכך ראוי שיהיה האדם ערל כמו שבראו הש"י ערל. ודבר זה הפך מצות המילה כי לכך צוה המלה ביום ח', כי מספר שבעה הם כנגד שבעה ימי בראשית שהוא עולם הטבע, והמילה היא על הטבע ולכך היא ביום השמיני שהעולם הזה נוהג אף שלא בטבע. ודבר זה הפך מצות המילה ביום הח' כי מספר שבעה הם כנגד שבעה ימי בראשית שהיא עולם הטבע, והמילה היא על הטבע ולכך הוא ביום השמיני שהעולם הזה נוהג אף שלא בטבע. ודבר זה התחיל אברהם שעשה [לו] הש"י ניסים ונפלאות שלא בטבע, ולכך אליו נתנה המילה. ואדם הראשון היה מסלק עצמו מזה שהוא הפועל והמושג על הטבע, והיה מוסר עצמו תחת הטבע לומר כי עולם כמנהגו נוהג. ולכך לא אמר שלא היה רוצה למול רק שהיה מושך בערלתו, כי היה מוציא עצמו מן רשות הש"י והיה מושך בערלתו. ולמאן דאמר מין היה מוסיף הוא, דלא זה בלבד שהיה מסלק עצמו מן הש"י לומר שהוא תחת הטבע, רק שהיה מוציא עצמו לגמרי אל ע"ז. וזה שאמר מין היה, כי המין הוא שמוציא עצמו מן רשות הש"י לעבוד אלהי נכר. וזה אינו דומה למה שאמר מושך בערלתו, אף על גב שהוא עושה מחיצה והבדל בינו ובין בוראו, מ"מ אינו סר לעבוד אלהי נכר, אבל מי שאמר מין היה נוטה אחר ע"ז לגמרי. ומי שאמר כופר בעיקר היה מסלק עצמו מן הש"י לגמרי עד שהיה כופר בעיקר, וכל אחד מוסיף על הראשון. ובדין שיהיה מזכיר ראשון מי שאומר מושך בערלתו היה רק מפני כי מי שאומר מושך בערלתו היה ומי שאומר כופר בעיקר ה' שניהם מביאים הכתוב והמה כאדם עברו ברית, לכך קבע אלו שניהם זה אחר זה. וזה שאמר כופר בעיקר היה בודאי יש לסדר אחרון כי אי אפשר שיהיה דבר יותר מזה ולכך קבע לפניו מי שאמר מושך בערלתו היה.

ודע כי אלו ג' דברים הם דבר פנימי, יש לך להבין אותם בחכמה. כי למ"ד מושך בערלתו והיה כופר ברית אברהם שהוא מימין כאשר ידוע בחכמה ולמ"ד שהיה מין היה חטוא בשמאל שהי' נוטה אחר הע"ז ולמ"ד שהיה כופר בעיקר היה החטא שאין התחלה ממנו והבן הדברים אשר נרמזו כאן ואין להאריך יותר (מהר"ל).

¹⁹ אין הפירוש שהוא יתברך צריך ח"ו לעצה מן המלאכים, רק הפי' כי הוא יתברך אין עושה פעל שהוא כנגד פמליא של מעלה, רק דבר שמסכימים עליו פמליא של מעלה הוא עושה. כי אם היה עושה דבר כנגד פמליא של מעלה (הוא עושה) וא"כ היו מתנגדים לאותו מעשה, ולא היה כאן עולם אחד מקושר כאשר היו לו מתנגדים מן פמליא של מעלה. וכאשר בא הש"י לברא את האדם, אם היה האדם נברא נגד העליונים לא היה העולם אחד, והיה חלוק והתנגדות בעולם. ולפיכך נמלך הקדוש ברוך הוא בפמליא של מעלה עד שמעשיו של הש"י הם ישרים בעיני הכל, ואז הוא עולם אחד בלתי מחולק. וזה אין להקשות שיהיה הש"י עושה רצונו ויהיו פמליא שלו נמשכים אחר רצונו, דבר זה אין קשיא כי הוא יתברך ברא פמליא של מעלה, ונתן לכל אחד ואחד שיפעל כפי מה שהוא וכפי שברא הש"י אותם, וא"כ פמליא של מעלה פעולתם כפי מה שברא הש"י אותם, ולכך אין הש"י עושה דבר אלא א"כ נמלך בפמליא של מעלה (מהר"ל).

²⁰ כלומר כי פירוש ואל משה אמר שלוחו של הקדוש ברוך הוא עלה אל ה' כמו שדך השליח פלוני תבא אל מי ששלח אותו, וכך פירוש ואל משה אמר השליח מטטרון עלה אל ה'. ומה שנקרא מטטרון שלוחו של הקדוש ברוך הוא, כמו שאמרו בהגדה ויוציאנו ה' לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח, אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, והשליח הזה הוא מטטרון. ומה שנקרא מטטרון שליח יותר משאר מלאכים, כי כל המלאכים פועלים כל אחד פעולה מיוחדת מתיחסת אליו, אבל מטטרון פעולתו מעין פעולת הש"י, אף כי יש חלוף שאין תכלית ביניהם מ"מ מעין פעולות הש"י פעולות שלו. ולכך הוא נקרא שליח, כי השליח פועל כאשר שם בידו המשלח, רק כי השליח הוא יותר שייך אל הנשלח ולכך שולח השליח הזה, כך המלאך הזה יותר שייך אל אשר נשלח אליו. ומפני כי פעולתו מתיחסת במה אל פעל הש"י, כאשר חטאו ישראל היה הש"י רוצה שילך עמהם השליח והוא מטטרון אשר פעולתו קצת מתיחסת [אל פעולת הש"י] וכבר בארנו זה במקום אחר. ופירוש אל תמר בו לפי פשוטו, כלומר שלא ימרו הנהגתו במה שהוא שליח (שלהם) [שלו] וכפי אשר הוא מנהיג אותם כך יעשו, כי לא ישא לפשעכם כלומר שאין כח בידו לסלוח, כי הסליחה הוא אל הש"י בעצמו דוקא, ולכך אם יעברו הנהגתו ושליחותו שלו ואז יפלו ביד אויביהם כי לא יוכל לסלוח, ומזה נראה שאין אלקות בו. ולכך כאשר שאל המין כי א"כ שפי' אל תמר בו אל תמרינו בו לא ישא לפשעכם למה לי, ר"ל דכיון שאמר אל תמירנו בו לא היה צריך לומר כי לא ישא לפשעכם שהרי לא [שייך] רק אל השם יתברך והוא יסלח העון להם. ועל זה [אמר] המנותא אפילו בפרונקא לא רצה לקבל אותו ואיך ח"ו יהיו עובדים לו ופירוש לא ישא לפשעכם, ר"ל בענין השליחות הזה לא ישא לפשעכם מה שאתם עושים נגד ההנהגה שלו, ולכך לא רצו לקבל אותו לפרונקא כאשר לא ישא לפשעכם בענין השליחות, אף כי הש"י אלוהיהם יכול לסלוח ולעשות רצונם מ"מ לא רצו לקבל אותם לפרונקא (מהר"ל).

²¹ כי אי אפשר לשלל יהיה אל הש"י קדושת ומעלת הכהן ולכך כתיב אצלו ויקחו לי תרומה דבר שהוא [לכהן], וא"כ איך אפשר שיהיה לו צירוף אל הטומאה, דאפילו באדם שהוא כהן אסור. ועל זה השיב באש טבל, ור"ל כי השם יתברך טהור ואין מקבל טומאה, שהרי האש יכול לטהר אחר כדכתיב תעבירו באש, ואם האש מטהר אחר מן הטומאה, הוא יתברך שנאמר עליו כי אש אכלה הוא איך אפשר לומר שיהיה מקבל טומאה, [כמו] מעיין [אין] מקבל טומאה אם נגע בו שרץ או מת כיון שהמעין מטהר אחרים ובתשובה זאת כי הוא יתברך נבדל מהכל שלכך נקרא אש כי האש הוא נבדל מהכל ולא יצטרף אליו דבר טומאה (מהר"ל).